

~~14-D-626~~

Univ. prof. JUDr. Jan Vážný

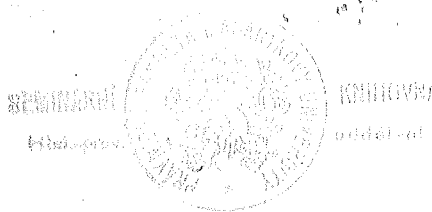
NAUKY VŠEOBECNÉ

Soustava práva římského, díl I.

Posmrtné vydání rukopisu

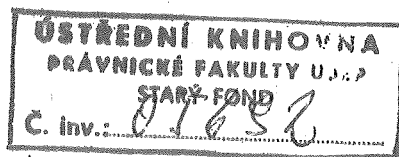
Inv. čis.: 409

Sign: 309

BRNO 1946

Nákladem Čs. A. S. Právník v Brně
Vytiskly Tiskové podniky Rovnost v Brně

inv. č. 6.487

Koupil od Právník
v Brně za Kč 35,-

PŘEDMLUVA.

Tragický osud nedopřál JUDr. Janu Vážnému, řádnému profesoru římského práva na právnické fakultě Masarykovy university v Brně, aby dokončil svou „Soustavu práva římského“, rozvrženou na několik samostatných dílů. Všichni jeho žáci, přátelé a známí mají dosud v bolestně živé paměti vánoce 1941, kdy se dověděli, že den před Štědrým dnem tohoto roku byl prof. Vážný zatčen od německé tajné slátní policie a uvězněn. Dne 4. února 1942 byl z Brna převezen do koncentračního tábora v Mauthausenu, odkud přišla na jaře téhož roku smutná zpráva, že tam dne 18. dubna 1942 zahynul.

Tak se stalo, že jeho rozvětvené literární dílo vědecké zůstalo nedokončeno, jako vědecké práce, bohužel, tak četných českých vědců, kteří se stali stejně jako on obětí zuřivé německé persekuce. Nedokončena zůstala jeho „Soustava práva římského“, k jejímuž sepsání přisloupil po pečlivých studiích monografických (zejména „Actiones poenales“, Bratislava 1923, a „Custodia v právu římském“, Bratislava 1925) a po rozsáhlých pracích systematických (Římské právo obligační, část I., Bratislava 1924, část II., Bratislava 1927; Římský proces civilní, Praha 1935). Prof. Vážný minul ve své „Soustavě práva římského“ zpracovávali systematicky celou oblast římského práva. Za jeho života vyšel i s k e m jen jediný díl této „Soustavy“, a to „Vlastnictví a práva věcná“, který má podtitul „Soustava práva římského“, díl II. (vydal Čs. akademický spolek Právník v Brně roku 1937.) V lednu 1938 vydal spolek Právník pro studijní potřebu posluchačů práv ve formě „script“ jeho „Nauky všeobecné“ s podtitulem „Soustava práva římského“, díl I. Tiskem tento první díl „Soustavy“ za života profesora Vážného nevyšel.

Když mne po osvobození Československé republiky na jaře 1945 profesorský sbor právnické fakulty Masarykovy university v Brně pověřil čestným a nad jiné odpovědným úkolem, abych kromě přednášek z civilního řízení soudního konal na této fakultě též pravidelné přednášky z římského práva, považoval jsem za svou povinnost, abych se jako žák prof. Vážného postaral především o nová vydání všech jeho rozembraných literárních prací o římském právu, které by mohly mým posluchačům sloužit jako spolehlivé moderní učebnice tohoto důležitého oboru právního, jímž se dosud zahajuje studium práva na vysokých školách. Tak došlo především ke druhému vydání jeho „Římského práva obligačního“, jehož

se na můj podnět ujal Čs. akademický spolek Právnik v Brně a které právě v těchto dnech vyšlo, a to oba původně samostatné díly v jediném svazku. Pak přišly na řadu shora zmíněné „Nauky všeobecné“, které byly dosud přístupné jen jako „scripta“, dnes již ovšem dávno rozebraná. Bylo mým přáním, aby také tyto „Všeobecné nauky“ vyšly tiskem, a to jako první díl „Soustav římského práva“, jak to jejich autor zamýšlel. Rozhodl jsem se pro tento způsob publikace přesto, že spis za života autorova tiskem nevyšel a že nebylo dokladů o tom, že by byl spisovatel měl úmysl dáti „Všeobecné nauky“ do tisku v původní formě. Spíše lze souditi, že autor nepovažoval toto dílo za definitivní a zamýšlel je v některých částech přepracovati, po případě rozšířiti, aby se rozsahem, uspořádáním látky i zpracováním podobalo druhému dílu „Soustav“, který vyšel v roce 1937 pod titulem „Vlastnictví a práva věcná“.

Dal-li jsem přesto podnět k tomu, aby Čs. akademický spolek Právnik I. díl „Soustav“ prof. Vážného vydal nyní tiskem, učinil jsem tak z přesvědčení, že se v tomto spise, rozsahem sice malém, ale obsahem bohatém, dostalo studujícím práv příručky opravdu dobré a spolehlivé a že by bylo — zejména při dnešním nedostatku učebnic — nemalým proviněním nejen proti spisovateli, nýbrž zejména také proti posluchačům práv, kdyby spis neměl býti vydán tiskem jen proto, že jeho spisovatel již není mezi živými.

Při vši své stručnosti vynikají „Nauky všeobecné“ přesnou formulací právních zásad římských, jasným a poutavým výkladem a jsou psány slohem živým, místy téměř konverzačním. Aby byla zachována svěráznost díla i jeho dikce, bylo vydáno nezměněné — až na drobné úpravy slohové a mluvnické, které jsem provedl při korekturách se synem autorovým Janem Vážným, studujícím práv.

Věřím, že také tento spis, pocházející z pera mého nezapomenutelného učitele, vykoná své poslání v akademické obci posluchačů práv, a to hlavně mezi posluchači Masarykovy university, pro něž byl především určen.

V Brně dne 19. března 1946.

Hynek Bulín ml.

§ 1. ŘÍMSKÉ PRÁVO.

První, čím zaujmě římské právo toho, kdo se jím obírá, je jistá monumentalita, jevíci se ve staletém a organicky rostoucím jeho vývoji od primitivního řádu až k řádu světovému: římské právo platilo jako jednotný řád lidského chování, organicky vyrostlý z vlastních základů, po dobu více než 1000 let. Nedivíme se, že středověké lidstvo, když srovnávalo svoje primitivní řády s právem římským, vidělo v něm druhou bibli, jež mu byla zjevením jako psaný rozum (*ratio scripta*). A tato opravdová renesance římského práva nebyla jen theoretická, neboť počátkem nového věku skoro všechny státy evropské přijaly římské právo jako svoje právo, právo obecné a podpůrné. To byla recepce římského práva, jež na př. v Německu působila až do r. 1900, v jiných státech, třeba u nás, přestala 100 let před tím, ale zanechala své dědictví v občanských zákonících. Nemůže býti lepšího důkazu dokonalosti a monumentality římského práva, než tato renesance a recepce římského práva, tedy práva, které vlastně v těchto dobách už bylo právem mrtvým, minulým.

Řekl jsem, že římské právo se organicky vyvíjelo ze svých základů po dobu více než 1000 let; počítejme tak přibližně 5 století před Kristem a 5 století po Kristu jako dobu, v níž se toto právo vyvíjelo. Nejdříve to bylo právo primitivních rolníků Latia, od II. stol. před Kr. je to už právo poněmáhle se tvořícího národa italského a počátkem III. stol. po Kr. je to právo celého vzdělaného světa. Z primitivního práva čistě zemědělského stalo se bohatě rozvinutým právem světovým. Spontánně si dáme otázku, jak se mohlo státi těžkopádné, pomalé formální právo prostých zemědělců nejjemnějším nástrojem bohatého života hospodářského, nástrojem světového hospodářství, jak reagovalo na tolik převratů politických, hospodářských, sociálních a náboženských? Hned vám postavím před oči aspoň jeden převrat: založení římského principátu Augustova. Jak na to reagovalo právo? Vydali snad Římané novou ústavu? Ani zdaleka. Vydali jen několik speciálních zákonů o osobních kompetencích nového magistráta principa, jimiž dokonce i tyto kompetence časově obmezili, a tyto nové normy opatrně, téměř nezpatelně přiroubovali do netknutého kmene republikánské ústavy. Ničím jiným nemůže býti lépe manifestován vrozený římský smysl a úcta k tradici, jejich juristické chápání svo-

body, jejich opatrné experimentování s novotami, jejich nechuť k zásadním kodifikacím, přespříliš vázajícím budoucnost.

Všimněme si nyní blíže v ý v o j e římského práva.

Východiskem vývoje římského práva je proslulý zákon XII tabulí, vydaný po sociálních bojích mezi patricii a plebeji, jímž mělo býtí dosavadní právo fixováno, aby ho patricijští magistrátové nemohli zneužívat. Jeho ustanovení jsou lapidárně stručná, prozrazující juristické nadání již primitivního národa římského, obsahuje však namnoze primitivní předpisy, a není to také zákoník vyčerpávající. Padá asi do V. stol. před Kr. a odpovídá jednoduchým poměrům hospodářským té doby.

Netřeba zvláště vyličovat, jak se radikálně převrátila římská společnost po válkách punských, kdy stát římský, rostoucí mezinárodní velmoc, přeměňuje se ze zemědělského státu ve stát kapitalistický. Život přinášel každodenně nové poměry, které starým aparátem zákona XII tabulí a starého práva obyčejového, fixovaného a doplněného starou *jurisprudencí*, se nedaly řešit. Domnívali bychom se, že během několika století tohoto všestranného rozmachu došlo ke zrušení primitivní kodifikace a jejímu zaměnění moderní kodifikací. Jinými slovy, že zákonodárné sbory uzákonily nový právní řád, odpovídající novým obchodním poměrům. Ale vývoj byl jiný. Od primitivního zákona XII tabulí po celých 1000 let nedošlo u Římanů vůbec k žádné kodifikaci. Je pravda, že národní shromáždění vydalo nové zákony, ale to byly jen speciální zákony, týkající se více zájmů veřejných a ústavních než zájmů soukromých nebo obchodních. Ve vlastním oboru práva občanského a obchodního vydalo římské národní shromáždění nové zákony jen potud, pokud se měla provést nějaká sociální reforma nebo ochrana osob slabších nebo norma hospodářského dosahu. Ale bylo třeba celého právního řádu, který by do podrobnosti upravoval nový hospodářský život, nové kodifikace, a ta, jak jsem již řekl, nebyla provedena. Tato celá úprava právního řádu byla ponechána praxi, harmonicky pracující s právní vědou.

Nejzajímavější při tom je si uvědomit, k jaké situaci se připíná tvoření nového práva. A to je situace procesní. Zde stojí proti sobě dvě strany a každá z nich v daném sporu zaujímá vášnivě opačné stanovisko. Kdežto náš zákonodárce promýšlí abstraktně, jaké povinnosti vznikají z určitého životního poměru, římský zákonodárce připíná soustavnou tvorbu nového práva právě k samému sporu, tedy ke konkrétní konstelaci životní.

Jak vypadala tato římská tvorba práva? Strany, mající nějaký spor, musely se odebrat před praetora, magistráta, jehož *imperium* bylo omezeno na soudnictví. Zde strany přednesly svůj spor, svá konkrétní stanoviska. Praetor je nerozsuzoval, jen vyšetřoval, zda podle právního řádu jim může poskytnout právní ochranu. To poskytnutí

právní ochrany by asi znamenalo toto: konkrétní spor, o který jde, dá se subsumovat pod určité zákonitě ustanovení. Odkázal pak strany na soudce z lidu, jejich důvěrníka, který měl vyšetřit, kdo ze stran mluví pravdu, a rozhodnout, podle toho právního ustanovení, jež bylo podle praetorova dekretu na ten případ vztaženo. Potud praetor nevykonával nic jiného, než že prováděl zákon. Ale praetor mohl poskytnouti též ochranu v takových sporech, na něž se sice žádné zákonné ustanovení nehodilo, právě proto, že zákon byl životem překonán, ale které podle jeho spravedlivé úvahy a panujících názorů zasluhovaly ochrany. Nebo obráceně v případech, kde ze starého zákona vyplývala nějaká povinnost, mohl ze spravedlivého důvodu ochranu odepřít. Tak vidíme, že praetor není prostým vykonavatelem zákona, že ve své praxi jde nad zákon i proti zákonu, kde toho žádají pokročilé poměry životní. A zajisté tam, kde jeho novoty byly spravedlivě odůvodněny a na veřejném mínění založeny, nebylo se obávat nějaké politické zodpovědnosti.

Z toho, co jsem řekl, by se zdálo, že praetorovy novoty se vyčerpávaly jenom v jeho konkrétních aktech. Ale nebylo tomu tak. Učinil-li praetor jednou a po druhé určité opatření nové, vydal brzo na to obecnou vyhlášku, že v podobných případech bude vůbec tak postupovat. Z konkrétního aktu se stala tak jakási abstraktní právní norma. Časem se nashromáždilo mnoho takových právních norem. Jeden praetor je přebíral po druhém, pokud je uznal za vhodné. Tyto t. zv. edikty různých praetorů ovšem platily formálně jenom rok, po dobu úřadu toho kterého praetora, ale každý nástupce přebíral edikty svého předchůdce, po případě je doplňoval a revidoval a tak fakticky tu rostl soubor nových pokrokových norem. Proti normě vydané zákonem, t. j. národním shromážděním, vynikaly tím, že byly stále revidovány, takže tím měly jakousi pružnost a pohyblivost, něco takového, co vidíme u právního obyčeje, nad nějž však vynikaly tím, že byly slovně fixovány. Toto opravdu ideálně se tvořící právo není jen dílem praetorovým. V praetorově poradním sboru zasedli právníci a iniciativu dávali velmi často právníci, jakožto zástupci procesních stran.

Tím jsem uvedl aspoň jeden, ovšem snad nejdůležitější faktor právního vývoje římského. Je to právo *p r a e t o r s k é*. Proti právu, prýšticímu z jednotlivých zákonů, t. zv. *i u s c i v i l e*, se jeví jako jeho přírůstek se novým poměrům životním, je tedy *v i v a v o x i u r i s c i v i l i s*.

Avšak jsou tu i jiné faktory vývoje. Tak působení pravovědy. *P r a v o v ě d a* nevyčerpává se jenom tím, že spolupůsobí při sporech a dává event. iniciativu praetorské činnosti normotvorné: majíc vyložiti, interpretovati celý soubor právních norem, civilních i praetorských, později i císařských, naráží stále a stále na mezery v právu,

jež podle hledisek rozumových vyplňuje. Poznáme v systému práva římského, kolik otázek bylo nevyřešeno a ponecháno, aby je rozřešila římská pravověda podle *naturalis aequitas*. K veškeré té činnosti se pojila literární činnost právníků, jejich právnícké spisy.

Tak jsme poznali zhruba vývoj římského práva v době římské republiky a římského principátu, tak asi do konce III. stol. po Kr. Doba principátu je vyvrcholením práva římského, jeho klasickou dobou.

V době po Diokletianovi a Konstantinovi začíná nové období vývoje. Politický úpadek říše a přesunování jejího těžiště na východ do Byzantie, jeví se i v právním vývoji. Nastává úpadek práva a částečně jeho nová, byzantská orientace. Avšak toto období je velmi důležité pro vývoj římského práva, neboť v něm dochází k úplné kodifikaci práva římského. Byl to byzantský císař Justinián, který začátkem VI. stol. ve 4 sbírkách, zv. obecně *Corpus iuris civilis*, kodifikoval římské právo a ukončil jeho vývoj.

Části Justiniánovy kodifikace jsou tyto:

i n s t i t u c e, obsahující základní pojmy právní,

d i g e s t a, obsahující výňatky ze spisů římských klasických právníků,

c o d e x, obsahující konstituce římských císařů (incl. Justiniánovy),

n o v e l y, obsahující nové zákony Justiniánovy, mnohé z nich rázu základně reformního.

Příznačné je, že tak byla Justiniánem za zákon prohlášena právnícká literatura, tvořící materiál Digest a Institucí. Dodati sluší, že tyto výňatky ze spisů klasických právníků byly Justiniánem pozměněny (interpolovány), kde toho bylo třeba k docílení souladu s novým právem VI. stol.

§ 2. PRÁVO, PRÁVNÍ NORMA, PRÁVNÍ ŘÁD.

Slova právo, *ius*, užíváme ve dvojím smyslu, jako oprávnění, jež někomu náleží, a jako právního ustanovení. Pravím-li, že Aulo Ageriovi náleží právo choditi přes pozemek Numeria Negidia, *Aulo Agerio ius esse eundi per fundum Numerii Negidii invito eo*, užívám slova právo ve smyslu subjektivního oprávnění; mluvím-li o *iuris praecepta, ius, quo Urbs Roma utilitur*, a pod., mluvím o objektivních právních ustanoveních. Subjektivní oprávnění může vzniknouti jen na základě objektivních právních ustanovení, je tudíž nutno především zabývat se právem v tomto smyslu.

Právo, jako právní ustanovení, možno definovati z různých hledisek. Můžeme na př. uvést, pozorující praktický cíl práva, že právo chce určovati chování lidí mezi sebou, dává direktivy pro činy jednotlivců,

aby se dosáhlo harmonického spolužití. Římané po té stránce převádějí všechna právní ustanovení na tři základní normy a cíle: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (D 1, 1, 10, 1). Tím není ještě nic řečeno o podstatě práva. Neboť chování lidské neurčují jenom právní ustanovení, nýbrž i předpisy morálky, náboženství, mravu a podobné předpisy života sociálního. Ovšem mají všechny předpisy života sociálního, incl. právo, též společné znaky specifické. Všecky normy sociální imperativním způsobem usměřují chování člověka, jeho jednání. Kdežto však normy náboženské a etické chtějí určití především smýšlení člověka, normy právní mají za předmět činy, zevní jednání, na smýšlení se nevztahující. Avšak jde ještě o další rozdíl. Normy etické a náboženské vyslovují třeba příkaz: Cti své rodiče, nepokradeš a pod. Takový imperativ náleží i do oboru právního, ale jím není zde ještě věc vyčerpána. Naopak právo navazuje na situaci, že takový imperativ nebude splněn, a k ní připojuje jako následek vznik povinnosti. Tak v uvedeném případě by právní norma zněla: Kdo odejme cizí věc movitou z držení druhého, je povinen mu zaplatiti dvojnásobnou (event. čtyřnásobnou) hodnotu. Nebo jiný příklad: Kdo uzavřel nějakou smlouvu, třebaš zápůjčku, je povinen ji splniti. Kdo má v držbě cizí věc, jest povinen ji vlastníku vydati. Tedy typická podoba právní normy je ta: za těch a za těch okolností, jinými slovy, za té a té skutkové podstaty vzniká ta a ta povinnost.

Což, když nebude povinnost, právní normou stanovená, splněna? Pak bude vynucena a v této vynutitelnosti je další specifický znak právní normy, který u jiných norem sociálních chybí. Vynutitelnost právní normy pak znamená vlastně zdvojení normy: Přijal-li někdo zápůjčku, je povinen ji vrátiti (norma prvotná); nevrátí-li zápůjčku, bude se musit podrobiti exekuci (norma druhotná).

Všimněme si, jak se bude jeviti vynutitelnost právní normy v konkrétním případě, jak dojde k vynucení konkrétní povinnosti. Konkrétní povinností myslíme povinnost, vznikající v konkrétním případě konkrétnímu subjektu ve smyslu abstraktní právní normy. Aby taková konkrétní povinnost mohla býti úředně vynucena, musí býti především úředně určena. Tedy procesu vynucení předchází proces určení. Obojí proces vede za účasti stran, o které jde, orgán státem k tomu určený, soud, který svým výrokem stanoví, zda v konkrétním případě existuje opravdu konkrétní povinnost ve smyslu abstraktní právní normy, jak to jedna strana, žalobce, tvrdí, druhá strana, žalovaný, popírá. Vyslovil-li soud, že v konkrétním případě konkrétní povinnost existuje, vydal tím novou normu, a to normu silnější závaznosti, než byla konkrétní norma původní. Kdo přijal zápůjčku, jest povinen plniti ze smlouvy. Kdo pro nevrácení zápůjčky byl žalován a odsouzen, je nyní povinen ne proto, že přijal zápůjčku, nýbrž proto, že byl odsouzen. Jinými slovy: původní konkrétní povinnost byla z toho nebo onoho

kontraktu, nyní je povinnost z rozsudku, *ex iudicato*: Kdežto konkrétní povinnost předprocesní ze smlouvy může být dlužníkem prostě popřena a věřiteli nezbyvá nic jiného než žalovati, jest popření z rozsudku jen výjimečně přípustné, neboť normálně je od vyslovení této povinnosti cesta k exekuci. Plasticky je viděti tuto váhu povinnosti z rozsudku ve starém právu procesním. Povinnost ze smlouvy může dlužník prostě popřít, věřitel musí žalovati. Je-li vyslovena konkrétní povinnost rozsudkem, nemůže dlužník prostě popřít a tím na místo exekuce vyvolati stádium určování povinnosti. Popřít by mohl povinnost z rozsudku jen někdo jiný místo něho, t. zv. vindex. Normálně od vyslovení konkrétní povinnosti rozsudkem jde se přímo k exekuci. Jí se dostane věřiteli ekvivalentu za nesplněnou konkrétní povinnost. Exekuce byla původně osobní, později majetková.

Poznali jsme strukturu jednotlivé právní normy a její působení v konkrétním případě. Úhrn právních norem tvoří právní řád. Právní řád je spojen se státem, stát dává určitému právnímu řádu svébytnou individuální existenci. Stát také určuje, které orgány právo tvoří. Všechny normy, náležející do souboru určitého právního řádu, tvoří logicky nezbytně jednotu, v níž nemůže být odporů.

§ 3. ROZDĚLENÍ PRÁVA OBJEKTIVNÍHO.

Právní norma, jakožto abstraktní ustanovení (na rozdíl od konkrétních právních povinností, vznikajících ze soukromých aktů jednotlivců nebo z rozsudků), tvoří t. z. právo objektivní. To se dělí na různé kategorie.

1. Právo soukromé a veřejné. Právo veřejné, *ius publicum*, jest podle Ulpiana *ius, quod ad statum rei publicae spectat*, právo soukromé, *ius privatum*, naproti tomu *ius, quod ad singulorum utilitatem pertinet*. Právo veřejné týká se státu jako takového, tedy organizace státní moci. Sem patří právo ústavní, upravující základní strukturu státu, orgány státní moci vládní, výkonné, zákonodárné, soudní; právo správní, upravující působnost jednotlivých úřadů; právo procesní, upravující působnost soudů; právo trestní, prohlašující určité činy za trestné a stanovící na ně tresty; právo mezinárodní, upravující styky mezi státy a řešící event. konflikty mezi nimi. Právo soukromé upravuje styky mezi jednotlivci. Týká se hlavně poměrů majetkových, ale také poměrů osobních, totiž manželských, rodinných a poručenčských. V dalším nás bude zajímati jen toto právo soukromé.

2. Právo donucovací (*ius cogens*) a právo dispoziční (*ius dispositivum*). *Ius cogens* tvoří takové právní normy, které musí být za všech okolností splněny a není dovoleno

jednající stranám, aby se od nich odchýlily. Kogentní je na př. právní předpis o tom, v jaké formě musí být učiněno poslední pořízení a jaký musí mít obsah, nebo ustanovení, že spoluvlastníci mohou žádati o rozdělení společné věci (úmluva, učiněná mezi spoluvlastníky, že společná věc nebude rozdělena, by byla neplatná). Právo dispoziční jsou taková právní ustanovení (a takových je v právu soukromém většina), která platí potud, pokud jednající strany neumlouví něco jiného. Na př. ustanovení, že ihned po uzavření tržové smlouvy nese kupitel nebezpečí nahodilé zkázy prodané věci, platí jen potud, pokud je strany přijaly nebo pokud o tomto případě nic neumlouví; takové ustanovení jeví se tedy jako doplňovací, subsidiární. Ale strany mohou umluvíti něco jiného. Podobného rázu je ustanovení, že ten, kdo přijal cizí věc do bezplatné úschovy, je zodpověden jen za svůj zlý úmysl, *dolus*, ne za nebalost, *culpa*. V konkrétním případě by mohlo být umluveno, že uschovatel ručí i za culpa.

3. Právo obecné, pravidelné (*secundum rationem iuris*) a právo výjimečné, nepravidelné (*contra rationem iuris*). Obecná, *secundum rationem iuris*, je taková právní norma, která plyne ze základních principů práva anebo je logickým důsledkem těchto principů. Tak na př. ustanovení, že vlastník může svou věc prodati, darovati, zastaviti, služebnostmi obtížiti, podle své libosti užívati, po př. věci vůbec neužívati, ba věc zničiti, jsou logickým důsledkem uznání vlastnictví jako úplného a neobmezeného práva na věci, tedy jsou *secundum rationem iuris*. *Contra rationem iuris* jsou výjimečná ustanovení o obmezení práva vlastnického z důvodů veřejných. *Secundum rationem iuris* je ustanovení, že dědic ručí za všechny dluhy zůstavitelovy, neboť je to jenom logickým důsledkem toho, že vstupuje do všech poměrů zůstavitelových, *succedit in locum defuncti*. *Contra rationem iuris* je Justiniánova norma, že dědic, který zřídil inventář, ručí za dluhy jen, pokud stačí pozůstalost.

4. S hlediska osobního dělíme právo na obecné (*ius generale, commune*) a na právo zvláštní (*ius singulare*). První platí pro všechny občany, druhé pro určité třídy. Singulární právo platilo pro ženy (*tutela mulierum*, neplatnost intercese žen) nebo pro vojíny (testament vojínův je zásadně bezformální). Pokud právní norma posuzuje určitou třídu lidí jinak než ostatní, mluvíme o privilegii. Jím se dostává takové třídě nějaké výhody, tudíž privilegium je *favorabile*. Ale zvláštní posuzování určité skupiny lidí může znamenati pro ně po př. i nevýhodu, takže privilegium se stává *odiosum*.

5. S hlediska místního dělíme právo na obecné (*ius comune*), platící v celém státním území, a místní (*ius particulare*), platící jen na určitém místě. Zvláště u právních obyčejů může dojít k obmezení jejich platnosti na určité místo.

§ 4. O PRAMENECH PRÁVA.

Výrazem prameny práva označujeme především zdroje, jež tvoří právo, tedy způsob, jak vznikají právní normy. Zde zásadně rozlišujeme:

a) právní normy vznikají uvědomělou činností orgánu, který je ústavou povolán k tvoření norem, činností zákonodárce (zákon);

b) právní normy se vytvářejí neznatelně, stálým opakováním nějakého postupu v životní praxi (právo obyčejové).

Právo, vycházející z uvědomělé činnosti zákonodárce, se nazývá právo zákonné. Vyskytuje se také výraz *ius scriptum*, neboť takové normy se dostává písemného zachycení a fixování.

Kdo je zákonodárcem, to se přirozeně v tisíciletém vývoji práva římského měnilo. Za doby republikánské a v době principátu ještě aspoň teoreticky je zákonodárcem lid, shromážděný v komitích, nebo koncilích plebis; iniciativa zákonů však náležela magistrátovi, lid se jen na návrhu zákona usnášel. Takto odhlasovaný zákon jest *lex*. Na místo zákona komitálního nastoupilo v pozdějším principátu *senatusconsultum*, t. j. norma, přijatá senátem z iniciativy magistrata nebo císaře. V pozdějším právu se stal císař zdrojem práva přímo (zákony císařské, *constitutiones principum*).

V době republiky a principátu byl nepřímým zákonodárcem i praetor.

Vydával vyhlášky (*edicta*) o tom, podle jakých zásad bude spravovat soudnictví, provádět výkon spravedlnosti, a poněvadž v těchto vyhláškách se stavěl často proti zákonu, pokud byl již zastaralý nebo nespravedlivý, tvořil tím vlastně nové právo. Právo, které formálně platilo jen rok úřadování praetorova, ale fakticky, osvědčilo-li se, přecházelo na další praetory. Právní normy tvořila i pravověda, vyplňující mezery práva podle logičnosti a přirozené ekvity (*responsa prudentium*).

Právní obyčej je charakterisován především negativně tím, že to není norma vydaná zákonodárcem. Positivně je jeho podstata v tom, že nějaká norma (to a to má být) se fakticky zachovává v životní praxi opětovně, takže je tu „*invenerata, longa consuetudo*“, a že kruhy, takovou normu fakticky zachovávající, jsou přesvědčeny o tom, že tak musí být, je tu „*opinio necessitatis*“.

Ve starém právu římském převládá právní obyčej, ba nepsané, na mravech se zachovávající právo, *mores*, jsou východiskem vývoje. První psaný zákon jeví se právě jako snaha lidu, fixovat obyčej v pevnou formu, a tak dochází k přímo zákonné kodifikaci zákonem XII. tabulí. Během republiky pak a počátkem principátu byla vydána řada dalších komitálních zákonů, magistrátních ediktů, literárně zachycených rozhodnutí juristů, k tomu přistoupila později

četná *senatusconsulta* a císařské konstituce. Tedy stále více a více se množí soubor norem psaných, proti nimž obor nepsaného práva obyčejového přirozeně stále klesá. Za těch okolností obyčej zůstala jen ta funkce, aby psané právo doplňoval, ne aby je rušil.

§ 5. INTERPRETACE.

Interpretací, výkladem, míníme činnost, směřující k zjištění pravého a úplného smyslu norem. To je činnost, která zásadně náleží jinému orgánu než zákonodáři, totiž vědě právní. Může ovšem býti že sám zákonodárce, aby odstranil pochybnosti, plynoucí z možného různého výkladu nebo nedokonalé normy, sám zákonem dá normě určitý smysl. Mluvíme o interpretaci legální a jest jasné, že smysl zákonodárcem dodatečně výjádřený je pro všechny závazný. Takový postup ovšem není častý. Pravidlem je, že *p r á v n í v ě d a* má určití pravý a úplný smysl právních norem. Pravidlem je interpretace doktrinální. Arciť smysl normy, touto interpretací zjištěný, nemá zákonné závaznosti, hodnota této interpretace je v její vědecké ceně, v jejích vědeckých argumentech.

Abych mohl nějakou normu vykládati, musím znáti především přesné znění normy. To není úkol těžký pro moderního právníka, ježto dnešní zákony jsou tiskem uveřejněny v úředních sbírkách. Těžký může být tento úkol pro právo historické, kde znění textu čerpáme ze starých rukopisů. Tam mohou býti následkem nedopatření opisovačů chyby. Také častokrát se texty různých rukopisů od sebe odlišují. Tedy zde studiem rukopisů musíme dojít k přesnému znění právní normy, o kterou jde. A je pochopitelné, že v tom směru někdy dojdeme k výsledkům jen hypotetickým. Pro nejdůležitější a nejhodnotnější kodifikační sbírku římského práva, *Digesta*, máme rukopis florentský (Florentina), pocházející z VI. stol., ale vedle něho řadu rukopisů, které byly pořízeny glosátory též za použití jiného starého rukopisu, kterémuž glosátorskému znění *Digest* říkáme *Littera vulgata*. Nutno přihlížeti tedy nejenom k Florentině, ale také ke znění vulgátnímu a nad to k různým fragmentům starých rukopisů. To jsou tedy naše prameny poznání práva.

Majíce pravý text normy, můžeme přistoupiti k jejímu výkladu. Že slova nestačí, poučuje nás už stará římská regule: *scire leges non est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*.

Především musíme věděti, co dotyčný text, který vykládáme slovně znamená, první je tedy výklad mluvnický (gramatický).

Po zjištění mluvnického výkladu přistupujeme k výkladu právnickému. Velmi často totiž to, co je slovy vyjádřeno, není právnicky

v normě obsaženo. Musíme totiž studovati vztah dotyčné normy k celému právnímu řádu. Tímto systematickým studiem (element systematický) docházíme často k tomu, že to, co je ve vykládaném textu slovy vyjádřeno, neplatí všeobecně, nýbrž jen s určitými výhradami, nebo že to platí jen částečně. Obráceně je možný i ten případ, že text zní svými slovy úzce, že však srovnáván s ostatním systémem práva, jeví se mít širší obsah. V prvním případě mluvíme o interpretaci restriktivní, v druhém případě o interpretaci extensivní. Může také býti, že systematickým studiem dojdeme k tomu, že vykládaný text má jiný smysl, než slova vyjadřují; mluví se tu o *interpretatio abrogans*. Viděli jsme, že důležitou pomůckou interpretace jest element systematický. Jinou pomůckou může býti element historický: abych zjistil pravý smysl normy, zjišťuji, čeho chtěl zákonodárce vydáním normy dosáhnouti (*ratio legis*). Menší význam pro interpretaci má zjištění, za jaké příležitosti byl zákon vydán (*occasio legis*).

Římská interpretace má v sobě také elementy tvoření nového práva, takovou je zejména interpretace nejstarších právníků.

Od interpretace musíme rozlišovati právní uvažování *per analogiam* a uvažování *argumento a contrario*.

O analogickém užívání práva mluvíme tehdy, hledáme-li právní normu pro takový případ, který zákonodárce vůbec neřešil. Po tomto negativním zjištění hledáme právní normu tím způsobem, že zjišťujeme, jak rozhodl zákonodárce případ podobný. Právní normu, použitou na případ podobný, rozšiřujeme i na případ nový, zákonodárce neřešený.

Stejně negativní východisko je při uvažování *argumento a contrario*: vycházíme z toho, že zákonodárce určitý případ žádnou normou nerozřešil. Zjišťujeme pak dále, jakým způsobem rozřešil zákonodárce případ rázu opačného, a nenalezneme-li to, použijeme na náš případ normy opačné.

Zvláštní zmínky zasluhuje t. zv. *interpretatio duplex* Justinianovy kompilace. Chceme na př. zjistiti pravý smysl nějakého místa z Digest. Víme, že materiálem Digest jsou spisy klasických římských právníků z I. až III. stol. po Kr., které Justinian v VI. stol. publikoval (s event. změnami) jako zvláštní svůj zákoník. Vykládáme-li takové místo z Digest, snažíme se zjistiti především, jaký mělo právnícký dosah původně, když bylo dotyčným klasickým právníkem formulováno, tedy jaký je smysl toho textu s hlediska práva klasického; za druhé zjišťujeme, jaký má smysl dotyčné místo jako součást Justinianovy kodifikace z VI. stol. Je pochopitelné, že leckdy dojdeme při interpretaci jednak s hlediska práva klasického, jednak s hlediska práva justiniánského k různým výsledkům.

§ 6. PRÁVNÍ VĚDA A PRÁVNÍ PRAXE.

Úkolem právní vědy je, aby nejpestřejší směsici právních norem, jež mohou býti co nejrůznějšího dosahu, uvedla v jeden harmonický celek. Všechny normy musí míti harmonický vztah k základním principům práva, jsouce buď logickým důsledkem zásadních základů práva, jejich podrobným rozvedením, anebo zase určitou výjimkou nebo anomálií, mající zvláštní odůvodnění. Právní věda musí širokou a složitou látku právních norem rozložití podle věcných hledisk a podle toho také normy rozčleniti, a to tak, jak to logicky plyne z hierarchie norem. Podle obsahu norem tvoří pak zásadní pojmy, pravidla a nauky právní. Všecko to je také spolehlivým podkladem její činnosti interpretační.

Úkolem právní praxe je řešiti sporné životní případy podle práva. Tedy východisko je jiné než u právní vědy. Tato vychází od norem a nemá jiného cíle než vědecky je zpracovati; právní praxe vychází od životního případu a hledá jeho rozhodnutí aplikováním normy na takový případ. Spolehlivou bude taková aplikace tehdy, děje-li se stejně podle kritérií právní vědy jako s přihlédnutím k životní spravedlnosti.

§ 7. PRÁVO SUBJEKTIVNÍ.

Bylo již řečeno, že reflexem abstraktní právní normy je vznik konkrétní povinnosti v konkrétním případě, odpovídajícím skutkové podstatě zákona. Avšak povinností není celý odraz právní normy vyčerpán. Neboť proti povinnosti jednoho stojí určitá moc, určitá volnost jednaní druhého, jejímž procesním případem je žaloba, *actio*. A této subjektivní moci říkáme právo subjektivní.

Dá-li, dejme tomu, jeden druhému zápůjčku a vznikne-li tím ve smyslu abstraktní normy konkrétní povinnost, jeví se subjektivní právo hlavně v tom, že tento je onomu zavázán, obligatus, povinen k plnění. To, že tu existuje *pecuniam dare oportere*, může subjekt práva soudně uplatniti, může žalobou proti dlužníkovi (*actio in personam*), se domoci rozsudku, jímž ono *dare oportere* bude deklarováno tak, aby se mohla vésti exekuce.

Subjektivní práva se nejeví však všechna v této podobě jakožto individuální povinnosti, závazky jednoho proti druhému. Právo nechrání jen v poměru jednoho proti druhému vznikající individuální závazky. Právo, uznávajíc vlastnictví jako úplnou moc člověka nad věcí a jiná věcná práva na věci, chrání také takovouto bezprostřední moc člověka nad věcí. Poskytuje vlastníkovi k ochraně jeho práva žalobu, která není od počátku namířena proti určité osobě, na tuto osobu fixována, jako je dejme tomu žaloba za zápůjčku, nýbrž kterou

možno vznéstí proti komukoliv, kdo právě by do vlastnictví neoprávněně zasáhl (*actio in rem*). Dejme tomu, někdo má v držení věc, k níž právo vlastnické náleží jinému. Vlastníku náleží žaloba proti držiteli na vydání věci. Právním důvodem žaloby však není v římském pojetí nesplnění povinnosti držitele restituovat věc vlastníkovi, právním důvodem žaloby je existence vlastnictví (v žalobě stojí: *si parat rem esse Auli Agerii ex iure Quiritium*), to je zde *prius*, a teprve pak může dojít k vydání normy, že druhý má věc vydati.

Dělí se tedy subjektivní práva na dvě velké kategorie, juristickou strukturou zásadně rozdílné: práva obligační, jakožto individuální závazky jednoho proti druhému, povinnosti k nějakému plnění, vznikající z nějakého kontraktu nebo deliktu; jejich procesním výrazem je ta neb ona *actio in personam*, založená na intenci „*si parat Numerium Negidium Aulo Agerio dare facere oportere*“ (nebo s jiným podobným vyjádřením závazku). Proti nim stojí práva věcná jako právem uznaná přímá moc člověka nad věcí (úplná: vlastnictví, částečná: služebnosti); jejich procesním výrazem je ta nebo ona *actio in rem*, založená na intenci „*si parat rem esse Auli Agerii*“, nebo „*si parat Aulo Agerio ius esse*“, tedy ne na povinnosti. A arci *in abstracto* nelze ani při věcném právu neviděti element povinnosti; proti vlastnictví stojí povinnost všech lidí do mého vlastnictví nezasahovati. Po té stránce říkáme, že vlastnictví a jiná věcná práva jsou právy absolutními proti všem, kdežto práva obligační jsou relativní proti určitému závaznému. Ale jak řečeno, žalují-li z práva věcného, neuplatňují tím povinnost žalovaného, nýbrž svou moc nad věcí, a bude-li ta prokázána, teprve nyní může dojít k normě, že určitý žalovaný je povinen věc vydati nebo vůbec do práva druhého nezasahovati.

Svou strukturou se blíží právům věcným práva rodinná. Přirozeně není možno mluvit o „*dominiu*“ otce nad synem, na místo *dominia* nastupuje zde „*potestas*“ (*patria potestas, manus*). Ale vindikace těchto rodinných práv ukazuje obdobu s právy věcnými. Podobného rázu bylo aspoň původně poručenství (*ius ac potestas in capite libero*).

Dalším právem je konečně právo dědické, to jest právo ustanoveného dědice nastoupiti na místo zemřelého a nabytí tím všech jeho práv i povinností.

§ 8. PRÁVNICKÉ SKUTEČNOSTI.

Právníkou skutečností je každé faktum, které má vzápětí právní následky, t. j. vznik, zánik nebo změnu soukromého práva. Takovou skutečností mohou být různá právní jednání, zvláště nejruznější smlouvy, bezprávní čin, ale také jiná fakta, jako narození, smrt nebo prosté uplynutí času.

Nabytím práva myslíme, spojí-li se nějaké právo s nějakým subjektem. Pozbytím práva myslíme, oddělí-li se právo od svého dosavadního subjektu. Pozbytí práva obyčejně odpovídá nabytí práva jinou osobou, tak při odevzdání věci tradicí, ale může se též práva pozbyti, aniž ho jiný nabyt, na př. následkem opuštění věci nebo zničení věci. Jindy zase někdo nabývá práva, aniž ho současně jiný pozbývá, na př. nabude-li vlastnictví okupací.

Nabývá-li někdo práva převodem od dosavadního subjektu práva, je jeho nabytí odvozené, derivativní. Příklad je tradice. Kdo nabývá odvozeně, nabývá i s event. obmezeními, která tu byla. Nikdo nemůže převéstí více práva než sám má. *Nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet*.

Nabytí odvozené je dvojího druhu:

- a) nabytí translativní, t. j. nabytí převodem,
- b) nabytí konstitutivní, jestliže subjekt práva celé právo nepřevádí, nýbrž na základě svého práva zřizuje jinému právo slabší, na př. vlastník pozemku zřídí svému sousedovi služebnost cesty.

Proti nabytí odvozenému je nabytí původní, originární. O něm mluvíme, když někdo nabývá nějakého práva bez ohledu na nějakého předchůdce. Příkladem je okupace věci, nikomu nenáležící.

Zvláštní případ nabytí je sukcese. O ní mluvíme, když někdo nastupuje právnícky na místo jiného, jako když dědic nastupuje na místo zemřelého, *succedit in locum defuncti*. Sukcesor nabývá důsledkem toho všech práv i závazků svého předchůdce a vstupuje do všech jeho právních poměrů. Sukcese je tu tedy universální, mluvíme také o nabytí *per universitatem*. Aby se od této sukcese odlišily jiné případy nabytí, dává se později pravé sukcesí dodatek „*universální*“, kdežto případy nabytí jednotlivého práva se označují jako sukcese „*singulární*“.

§ 9. O SUBJEKTU PRÁV.

Právní řád stanoví abstraktními normami povinnosti a ukládá je lidem. Již v pojmu normy, a to nejen normy právní, ale každé normy sociální leží, že adresátem je člověk. Člověk je tedy subjektem, jemuž jsou adresovány právní normy. Tím však není právní otázka subjektivity vyřízena. Neboť při ní jde o otázku, kdo může býti subjektem práva vlastnického a práv věcných, pohledávek a dluhů. Nebo obecněji řečeno: kdo se může účastniti právních poměrů jako oprávněný a jako závazaný? Odpověď na tuto otázku není dána přirozenými hledisky, nýbrž je rozřešena pozitivním ustanovením zákonodárce.

Zákonodárce stanoví, kdo může mít práva a závazky a kdo z nich může žalovat nebo být žalován. Hledisko procesní totiž nezbytně doplňuje hledisko práva hmotného. Ten, kdo může být subjektem práv a povinností, jak s hlediska práva hmotného, tak s hlediska procesního, je právním subjektem nebo také osobou ve smyslu právním (*persona, caput*). Způsobilost být subjektem práv a povinností v tomto smyslu nazývá se také *z p ů s o b i l o s t í k p r á v ů m*.

Jak již řečeno, právní řád pozitivně vymezuje právní subjektivitu, způsobilost k právům. V právu římském je tato způsobilost závislá na t r o j í m o s o b n í m p o s t a v e n í, s t a t u s : na osobní svobodě (*status libertatis*), na římském občanství (*status civilis*), a na neodvislém postavení v rodinném (*status familiae*). Neměli tedy způsobilost k právům zásadně otroci (*servi*), příslušníci cizího státu a cizinci vůbec (*peregrini*) a osoby, podléhající rodinné moci (*personae alieni iuris*).

Jako však právní řád nedává právní subjektivitu prostě lidem, nýbrž jí činí závislou na uvedeném osobním postavení, tak zase právní řád na druhé straně propůjčuje právní subjektivitu i jiným subjektům, než jsou fyzické osoby. Takovými subjekty jsou v právu římském sdružení lidí, k určitému účelu organizovaná, t. j. k o r p o r a c e. Právní řád dále i právní subjekt přímo konstruuje. To zvláště tam, kde se jedná o to, aby určité jmění, nemající přímo určitého pána, bylo vyhrazeno pro budoucnost nějakému subjektu. Takovým konstruovaným subjektem je d ě d i c t v í (*hereditas personae vice fungitur*) a d á l e n a d a c e.

Něco jiného než vylíčená způsobilost k právům (právní subjektivita) jest právní způsobilost k činům. Je to způsobilost samostatně jednat, svou vůli projevovat a tím i působiti následky, právem stanovené. Tak na př. způsobilost uzavírat smlouvy a podle toho nabývati příslušná práva i závazky, nebo způsobilost vykonati bezprávný čin a dáti tak vznik právním následkům bezprávného činu. Tato způsobilost je dána přirozenými hledisky, jež ovšem zákonodárce blíže vymezuje. Zásadně je závislá tato způsobilost na duševní výspělosti, schopnosti svobodně svou vůli projevovat ve shodě s právním řádem. Je tedy tato schopnost dána všem lidem rozumově vyspělým a zákonodárce jen blíže určuje podmínky této schopnosti jednat (na př. stanovením minimální věkové hranice a pod.). Se způsobilostí jednat nemusí být spojena i způsobilost dotyčného práva nebo závazku pro sebe nabýti. Je možné, že z jednání jedné osoby nabývá práva nebo závazku osoba jiná. Tak na př. z jednání osoby nesvobodné nabýval majitel moci. Jinými slovy otrok nebyl způsobilý k právům, ale mohl být způsobilý k činům, arci jen jako nástroj svého pána. S druhé strany je možné, že někdo je způsobilý k právům, je způsobilým právním subjektem, ale nemá právní způsobilosti k činům. Tak na př.

nedospělé dítě po smrti otcově je subjektem práv, ale nemá až do dosažení dospělosti právní způsobilosti k činům.

§ 10. ČLOVĚK JAKO SUBJEKT PRÁV.

Bylo již řečeno, že především člověk je subjektem práv, pokud arci má předepsané osobní postavení. Nutno se především zabývat tím, jak právní subjekt v tomto smyslu vzniká a zaniká.

Právní subjektivita člověka začíná narozením, končí smrtí.

Narozením se míní úplné oddělení novorozeněte od těla matčina. Dokud nebyl porod dokonán, nevznikl právní subjekt. Plod v těle mateřském není právní subjekt. *Partus, antequam nascatur, mulieris pars est et viscerum* (D 25, 4, 1, 1). Dokonaným porodem vzniká právní subjekt ovšem jen tehdy, narodilo-li se dítě živé. Nevyžaduje se ovšem, aby dítě bylo schopné delšího života. V případech, že dítě po porodu zemřelo, může mít velkou důležitost důkaz, že se dítě narodilo živé. V klasické pravovědě byl v tom směru zajímavý spor, ježto Proculiané žádali, aby bylo dokázáno, že dítě zakřičelo, kdežto Sabiniané považovali za dostatečný důkaz, že dítě dalo jakýmkoli způsobem znamení života. Rozumí se dále, že aby vznikl právní subjekt, je třeba narození dítěte, nesmí jíti o potrat. Vyžaduje se konečně, aby novorozeně mělo lidskou podobu: *non sunt liberi qui contra formam humani generis procreantur* (D 1, 5, 14).

Bylo již řečeno, že plod v těle mateřském není ještě právním subjektem. Avšak naproti tomu ta okolnost, že bylo již dítě počato, že existuje *nasciturus*, má v právu svůj význam: budoucímu dítěti se vyhražují práva, jež by mělo, kdyby již žilo, na př. dědictví, a zřizuje se mu *curator nascituri* k hájení budoucích práv. To je smysl proslulé zásady *nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur* (D 1, 5, 26).

Právní osobnost člověka končí smrtí. Ten, kdo vyvozuje svá práva z úmrtí jiné osoby, musí toto úmrtí, je-li sporné, dokázati. Zemřelo-li společně několik osob, může mít zvláštní důležitost otázka, která z nich zemřela dříve. Nedá-li se to dokázati, platí, že zemřely současně. Platily však výjimečně určité právní domněnky. Zemřely-li společně rodiče a nedospělé děti, mělo se za to, pokud nebyl dokázán opak, že rodiče zemřeli až po dětech. V případě dospělosti dětí však naopak, že děti zemřely až po rodičích.

Římské právo nezná žádných zákonných domněnek úmrtí osob nevěstných. Bylo na soudci, aby volně uvážil, zda v konkrétním případě osoba nevěstná má se považovati za zemřelou, čili nic. Teprve právo obecně zavedlo institut prohlášení za mrtvého. Tak se měla

pokládati za mrtvou osoba nezcizelná, uplynulo-li již 70 let od jejího narození; stal-li se někdo nezcizelným teprve po svém 70. roce, žádalo se k jeho prohlášení za mrtvého, aby uplynulo od jeho narození 100 let. Za uvedené podmínky byl nezcizelný vyzván veřejnou vyhláškou, aby se přihlásil; nepřihlásil-li se do roka, byl prohlášen za mrtvého. Ovšem, objevil-li se později ten, jenž byl za mrtvého prohlášen, bylo tím toto prohlášení zrušené a tím i všechny nové právní poměry, které byly na tomto prohlášení založeny.

§ 11. STATUS LIBERTATIS.

U všech národů antických, tedy také v národě římském je zásadní dělení lidí na svobodné a nesvobodné. To bylo samozřejmé i řeckým filosofům, samému Aristotelovi. Otroctví bylo zařízením mezinárodního práva, podle Římanů *iuris gentium*. Válečné zajetí bylo také hlavním důvodem upadnutí do otroctví.

Hmotné postavení otroků bylo přirozeně v různých dobách různé. Ve starších dobách bylo nepoměrně lepší, neboť počet otroků byl poměrně malý, otroci náleželi tehdy většinou národním kmenovým skupinám blízkým Římanům, a při jednoduchém a přísném životě uzavřených familií, ovládaných hlavou rodiny, se postavení otroků valně nelišilo od postavení svobodných osob, podřízených hlavě rodiny. Tak aby byl uveden aspoň jeden příklad, právo hlavy rodiny k *noxae deditio* se nevztahovalo jen na otroky, ale i na děti v moci otcovské. Po válkách punských nastává zásadní změna římské společnosti ve společností obchodní a kapitalistickou, uvolňování mravů a poněmáhle, juristické rozkládání familie; stejně roste zásadní rozdíl mezi otroky a svobodnými osobami *alieni iuris*. Počet otroků nesmírně stoupá, převládají mezi nimi živly Římanům naprosto cizí, a tím také jejich postavení rapidně klesá. Císařské zákonodárství vidí se proto nuceno právně vystupovati proti zneužívání moci pána nad otrokem, proti týrání otroků a pod.

Nás zde zajímá postavení otroků v právu soukromém. Třebaže ethicky nebyla osobnost otrokům nikdy popírána a dokonce formulováno, že podle *ius naturale* jsou rovni svobodným lidem, podle pozitivního práva soukromého nebyli považováni za osoby ve smyslu právním. Byli naopak objekty soukromoprávního obchodu. A s toho hlediska bylo dokonce možno mluvit o vlastnictví pánově, třebaže většinou podřízenost otroka vůči pánovi jest výrazem něčeho podobného jako podřízenost dětí otcí, tedy je to moc, *dominica potestas*.

Nejsa právním subjektem, nemohl mít otrok po právu majetku. Jako intelektuální bytost ovšem mohl jednat, ale podle právní nutnosti jen pro svého pána: čehokoli nabyt, nabyt tím jeho pán. Opačně

ovšem nemohl zhoršiti posici pánovu tím, že se k něčemu zavázal. Takové závazky byly neplatné, tvořily jen naturální závazky samého otroka. Delikttní závazky otrokovy tvořily dokonce jeho platné závazky, pro něž jej mohl jeho pán vydati poškozenuému (*noxae deditio*).

Otrok mohl ovšem míti majetek nejen fakticky tím, že pán mu svěřil do správy nějaký menší majetek. Mluví se o *peculium profectitium*. Učinil-li takový otrok dluhy, pojímaly se tyto jako břemena peculia, *onera peculii*. I mohlo býti žalováno, aby byly z toho peculia zaplacený. Přirozeně nemohl býti žalován otrok, jemuž *peculium* náleží jen fakticky a který ostatně neměl ani způsobilosti býti procesní stranou; byl tedy žalován jeho pán a odsouzen, aby zaplatil dotyčný dluh, pokud na to stačí *peculium* (respektive by stačilo, kdyby je pán před procesem dolosně zrušil nebo zmenšil, k čemuž jinak byl samozřejmě oprávněn). Tato praetorská žaloba proti pánovi pro závazky otrokovy se jmenovala *actio de peculio*. Praetor vedle toho proponoval i jiné žaloby, jimiž mohl býti pán žalován ze závazků otrokových, o nichž podrobněji v právu rodinném.

Mohl však někdo býti otrokem, aniž měl pána. Stal-li se na př. otrokem z a t r e s t nebo byl-li pánem opuštěn. Ten neměl vůbec žádné způsobilosti. Dodati sluší, že byl-li opuštěn těžce nemocný otrok pánem, stanovily na to císařské konstituce ztrátu moci pánovy a nabytí svobody otrokem.

Otroctví vznikalo *iure gentium* jednak narozením z otrokyně, jednak válečným zajetím.

Vrátil-li se však zajatý římský občan zpátky na římské území, nabýval *iure postliminii* svobody a všech svých práv. Pouze držba a manželství se samo sebou neobnovovalo. Zemřel-li zajatec ve válečném zajetí, bylo podle zákonné fikce k tomu tak hleděno, jako by zemřel v poslední okamžik své svobody (*fictio legis Corneliae*).

Iure civili nastávala ztráta svobody v prastarých dobách prodejem občana do ciziny, za Tiberu, jak se říkalo, *venditio trans Tiberim*. Tak mohl věřitel prodati insolventního dlužníka a podobně mohl i magistrát potrestati občana, který se chtěl vyhnouti vojenské službě. Avšak tyto prodeje vyšly velmi brzy z užívání. Za to se vyskytuje jiný případ ztráty svobody, dosti kuriosní: dal-li se svobodný prodati na území římském, jako by byl otrokem, aby se pak rozdělil o tržní cenu s nastřčeným prodatelem, neuděloval mu magistrát právní možnosti, aby směl vindikovati svou svobodu.

Otroctví také vznikalo za trest jako následek odsouzení k doživotním pracem v dolech. Bylo také možné, aby propuštěnec, který projev il k bývalému pánovi hrubou nevděčností, upadl znovu do otroctví.

Otroctví zanikalo hlavně právním jednáním, směřujícím ke zrušení moci, t. j. propuštěním (*manumissio*). Civilní formy manumisse byly tři: *vindicta, censu, testamento*.

Manumissio vindicta se dala před soudním magistrátem ve formě symbolického, na oko učiněného procesu o svobodu s osobou zvanou *adsertor libertatis*, vůči které pán neodporoval, naopak symbolicky dal najevo, že souhlasí s propuštěním otroka na svobodu.

Manumissio censu záležela v tom, že pán dal zapsati otroka do seznamů občanských vedených censorem.

Manumissio testamento bylo formální latinské imperativní pánovo prohlášení v testamentu: ten a ten otrok budiž svobodným. Propuštěný stával se svobodným, jakmile některý z testamentárních dědiců se ujal dědictví. Byl-li propuštěn otrok pod výminkou, musil k nabytí svobody výminku splniti. Propuštění na případ smrti se mohlo dáti také tak, že pán vyzval svého dědice, aby otroka propustil. Takový otrok se ovšem stával svobodný teprve tím, že dědic vykonal *manumissi*, čímž se ovšem stal patronem propuštěncovým. Toto nabytí svobody však mohl otrok soudně vynutiti.

Byl-li propuštěn otrok jinou než civilní formou, nemělo to účinku. Ve společnosti se vyvinuly formy propuštění před přáteli (*inter amicos*), nebo dopisem (*per epistolam*). Civilně neměly žádných účinků, ale praetor chránil takto propuštěné ve faktické svobodě tím, že pánovi neuděloval procesního prostředku k vindikaci propuštěného. Zákon Iuniov ustanovil, že takto propuštění nabývají svobody jako Latinové (*Latini Iuniani*). Mohli míti majetek a jím mezi živými disponovati, ale majetek, který zanechali po své smrti, netvořil jejich pozůstalost, nýbrž připadal jejich pánovi *iure peculii*. Nyní tedy bylo možno vymeziti *manumissi* na ten účinek, aby propuštěný se stal Latinem.

Propuštění řádnou civilní formou provedené mělo za následek osvobození z moci panské, nabytí svobody, současně však ještě další důležitý účinek veřejnoprávní, totiž nabytí římského občanství. S obrovským vzrůstem otroků koncem republiky a tedy i vzrůstem *manumissi*, ukázal se tento účinek *manumissi* přímo škodlivý: občanstvo římské bylo hromadnými *manumissis* nesmírně rozhojněno, a to živly namnoze nevídanými. Proto zákonodárství s počátku principátu snaží se tyto *manumisse* obmeziti.

Lex Aelia Sentia prohlásila za neplatné *manumisse*, učiněné za účelem poškození věřitelů — *in fraudem creditorum*. Pán mladší 20 let směl podle tohoto zákona *manumitovati* jen formou *per vindictam*, a to za podmínky, že prokázal před úřední komisí spravedlivý důvod *manumisse*, na př. protože chtěl s propuštěnou uzavřiti manželství. Úředního důkazu spravedlivé příčiny *manumisse* bylo potřebí i, byl-li propuštěný mladší 30 let. Konečně bylo stanoveno, že otroci, kteří se dopustili zločinu, nemají nabytí propuštěním římského občanství.

Lex Fufia Caninia obmezila hromadná propuštění otroků testamentem ustanovením, že může býti tak propuštěn jen určitý, poročílní počet otroků.

V pozdější době císařské přeje zákonodárství stále více nabytí svobody. Je možno nyní nabytí svobody i *sine manumissione*, byli-li na př. otrok prodán s tou úmluvou, aby po určitém čase byl propuštěn, nabýval po určitém čase svobody i bez propuštění. Otroctví zanikalo nabytím hodnosti duchovního nebo stavu mnišského. Kdo v poctivém přesvědčení žil po 20 let ve stavu svobody (*qui bona fide in possessione libertatis per viginti annorum spatium sine interpellatione morali essent*), nabýval svobody. Vzniká také nová forma *manumisse* před duchovním v chrámě — *manumissio in ecclesia*.

Bylo již řečeno, že účinkem *manumisse* je nabytí svobody a římského občanství. Přece však byl takový občan, který nabyl tohoto stavu propuštěním a byl zván *libertinus*, vydán různým obmezením, zvláště v právu veřejném. Soukromoprávně bylo nejdůležitější to, že propuštěnec byl podroben patronátnímu právu svého bývalého pána. Důsledkem toho byl mu povinen úctou, z níž plynuly i různé právní povinnosti, byl případně povinen i ke službám (*operae*), to zvláště tehdy, když se ke konání služeb při propuštění přísežně zavázal, z čehož plynula žaloba, *iducium operarum*. Vůči svému pánu je propuštěnec *libertus*. Patron měl zákonné právo dědické po propuštěnci. Veřejnoprávní obmezení mohla býti odstraněna císařským udělením t. zv. *ius aureorum anulorum*. Vzdal-li se patron svého práva, nastávala přímo *natalium restitutio* a tím úplné postavení na roveň propuštěnce osobě ve svobodě zrozené — *ingenuus*.

Proces o svobodu (*causa liberalis*). Byl to proces, kde předmětem sporu byla otázka, zda určitá osoba je svobodná, či otrokem jiného. Byl-li domnělý otrok ve faktické svobodě, *in possessione libertatis*, musil vystoupiti se žalobou ten, kdo tvrdil jeho nesvobodu. Byl-li domnělý otrok ve faktické nesvobodě, *in possessione servitutis*, byl domnělý pán žalovaným. Ten, o jehož svobodu se jednalo, nemohl však sám býti procesní stranou, t. j. v prvním případě žalovaným, ve druhém případě žalobcem, vždyť byl předmětem sporu. Musil tedy za něho jednati jiný, t. zv. *adsertor libertatis*, který podle kriteria shora uvedeného byl buď žalovaným nebo žalobcem a v tomto posledním případě měl důkazní břemeno.

§ 12. STATUS CIVITATIS.

Druhou zásadní podmínkou účasti člověka na právním životě soukromém i veřejném bylo v antice občanství — *civitas*. Podle *ius civile* jest právním subjektem jen římský občan — *civis*. Není právním subjektem cizinec — *peregrinus*, ať již občan nějakého jiného antického státu či osoba nemající žádného občanství jako byli *peregrini dedititii*, náležející ke státu Římany právně zničeného. Viceversa nepožíval ani Říman právní subjektivitu podle občanského práva jiného státu.

Tato uzavřenost antických občanských právních řádů proti cizincům mohla býti příkře provedena jen v dobách nejstarších, kdy obchodních styků s cizími národy nebylo. Jakmile se začaly šířiti obchodní styky mezinárodní římských občanů, bylo se třeba postarati o jejich úpravu. Úprava tato ovšem nemohla zásadně záležeti v tom, že by se na takové obchody rázu mezinárodního, tedy obchody mezi Římanem a cizincem použilo právo římské nebo obráceně právo cizího státu; nemohla záležeti v tom, že by se vydaly normy — v moderním právu jim říkáme normy kolisní — stanovící, kdy jest užiti domácího, kdy cizího práva. Občanské právo antické zásadně nebylo použitelné na cizince. Jediným prostředkem bylo tedy vytvoření nového práva. Východiskem byly smlouvy o právní ochraně mezi Římem a cizím státem. Pro řešení sporů mezi Římany a cizincem byla vytvořena zvláštní soudní magistratura, *praetor peregrinus*. V praxi tohoto praetora pak se pohnáhlu vytvořovaly normy, upravující mezinárodní obchod. Byly naproti normám národního práva civilního jednoduché, bezformální, zdůrazňující namísto forem a symbolů práva národního více skutečnou vůli stran a požadavky poctivého obchodu. Tak vzniklo *ius gentium*. Bylo-li dříve řečeno, že *peregrinus* není právním subjektem podle *ius civile*, nutno to tedy doplniti tím, že je způsobilý k právům a právním jednáním podle *ius gentium*. Tím je řečeno, že nemá *ius connubii*, t. j. právo uzavírati civilně právní manželství (nabývati moc otcovskou nad dětmi z tohoto manželství a vše další, co z toho plyne), a že nemá *ius commercii*, t. j. právo účastniti se právního obchodu a nabývati majetkových práv podle *ius civile*. Ale může se zúčastniti právního obchodu a nabývati práv podle *ius gentium*. Pochopitelno, že neměl *peregrinus* práv politických, jako *ius suffragii*, t. j. právo hlasovati v komitích, a *ius honorum*, t. j. právo nabyti nějaké magistratury. Zvláštní postavení mezi peregriny měli Latini. Jejich blízké kmenové příbuzenství s Římany vedlo k tomu, že byl uzavřen latinský spolek — *nomen Latinum* — a příslušníci tohoto spolku měli pochopitelně v Římě význačnější postavení než cizinci. Měli civilní *ius commercii*, případně i *ius connubii*. Toto zvláštní postavení cizince tak blízkého římskému občanovi vlastně mělo zaniknouti, jakmile spolek latinský zanikl a příslušníci obcí tohoto spolku se stali římskými občany, jakmile teritorium římské se rozšířilo na celé Latium. A přece pojem latinity nezanikl. Neboť Řím zakládal v pozdějších dobách kolonie, nejprve v Itálii a potom i mimo Itálii, jejichž příslušníkům uděloval právo bývalých Latinů, *ius Latii*, v kterémž však nikdy nebylo zahrnuto *ius connubii*. Také zákon Iuniův zavedl, jak jsme již viděli, zvláštní umělý pojem latinity pro propuštěnce, manumitované *inler amicos a per epistolam*, zvané *Latini Iuniani*.

Všimněme si nyní, jak se rozšiřovalo v historii římského státu římské

občanství. Hned nutno uvést, že rapidnímu vývoji římského státu ve světovou velmoc neodpovídalo současně stejné rozšíření římského občanství. Dlouho již Římané ovládali celou Itálii a přece nepřevzali příslušníky jednotlivých italských států mezi své občany, jsouce k těmto státům ve svazku smluvním, federativním. Teprve koncem republiky po válkách mezi Římem a jeho italskými spojenci uděleno bylo těmto římské občanství, takže toto se rozšířilo na všechny svobodné obyvatele Itálie. Naproti tomu obyvatelé provincií zůstali zásadně cizinci. Avšak rozvoj a konsolidace římského principátu musily vésti k rozšíření římského občanství i na provincie. Stalo se tak konstitucí císaře Caracally z roku 212, jíž bylo uděleno římské občanství všem svobodným příslušníkům říše římské, tedy všem provinciálům, dotud náležejícím k jiným obcím. Na peregriny, zvané *dedilitii*, se konstituce nevztahovala, rovněž ne na Latiny Iuniánské. Rozšíření v tomto směru zavedl teprve Iustinian.

Základní pravidla občanského řádu římského o nabývání římského občanství byla tato: občanství se nabývalo narozením za té podmínky, že mezi rodiči bylo řádné civilní manželství, jež ovšem předpokládalo, že oba byli občany. Dítě vstupuje v občanský status svého otce. Nebylo-li mezi rodiči civilně právního manželství, vstupuje narozené dítě v občanský status své matky. Dále se nabývalo občanství státním udělením buďto jednotlivě anebo celým svazkům, což bylo právě vylíčeno.

Občanství se pozbývalo nabytím jiného občanství anebo za trest při vypovězení, *aquae et ignis interdictio* nebo při deportaci.

§ 13. STATUS FAMILIAE.

Třetí podmínkou právní subjektivity je postavení v rodině, *status familiae*, a to, řekněme hned, nezávislé postavení v rodině. Jen ten, kdo není podroben rodinné moci jiného, *pater familias*, jest jako *persona sui iuris* právním subjektem. Není jím osoba podrobena rodinné moci, *filius familias*, *filia familias*, *uxor in manu*; to jsou *personae alieni iuris*. Tento rozdíl se však týká jen práva soukromého, ne práva veřejného: nejen *pater familias*, ale i *filius familias* mohl býti magistratem a měl i ostatní práva politická, rovněž povinnosti, jako vojenskou. V právu soukromém však vystupují jako subjekty jen hlavy rodin, *patres familias*, kteří jsou také jedinými juridickými majiteli jmění rodiny; syn může svými právními jednáními nabývati majetek, ale ne pro sebe, nýbrž pro otce a teprve po jeho smrti nastupuje v tento majetek jako přirozený dědic. Tato zásada se udržela po celou dobu klasického práva s tou jedinou výjimkou, že syn nabýval i ju-

risticky pro sebe všeho, čeho nabyl na vojně jako *peculium castrense*. Avšak v době poklasické stále rostou výjimky ze zásady, že *filius nihil suum habet*, až Justinian tuto zásadu ruší.

Bylo již řečeno, že subjektem práva soukromého jest jen *pater familias*, ten, kdo není podroben rodinné moci. V tomto negativním znaku je specifický znak pojmu. Arci je možné, ba je to velmi časté, že osoba rodinné moci nepodrobená sama je subjektem takové moci nad jinými, na př. nad svými dětmi. Ale je i možné, že *pater familias* nemá žádných osob jeho rodinné moci poddaných, jako na př. na každý způsob ten, kdo byl právě svým otcem z moci propuštěn a kdo tedy s počátku sám tvoří rodinu (*emancipatus familiam habet*).

Rodina, familia, v juristickém smyslu civilního práva je skupina osob, podrobených téže moci, i se subjektem této moci dohromady. Tento juristický pojem rodiny je tedy odlišný od dnešního pojmu (rodiče a děti), s kterým se shoduje i antický pojem rodiny sociální a etický.

Podrobení příslušníci familie byli: synové, vnuci, dcery, vnučky, po případě i manželka, ovšem vesměs za předpokladu rodinné moci. Synové nebo dcery nejsou tedy členy rodiny jako osoby, stojící v nejbližším pokrevním příbuzenství k otci, k *pater familias*, nýbrž jen jako osoby podrobené jeho otcovské moci. Otcovské moci pak nabývá otec nad dětmi, jež byly jím zplozeny v řádném civilním manželství, *iustum matrimonium*. Členy familie jako *filii* by se mohli státi dále ti, kdo nebyli určitou osobou *sui iuris* zplozeni, ale které ona formálním civilním jednáním, adopcí, přijala za své děti a tak nabyla nad nimi moci. Členy familie pak přestali býti pokrevní synové tím, že byli svým otcem emancipací z moci otcovské propuštěni. Uvedeným způsobem se tedy nabývalo a pozbývalo členství v rodině. Toto členství je důvodem nejbližšího příbuzenství. Proto je stejně příbuzným syn pokrevní jako adoptivní, naproti tomu pokrevní syn emancipovaný přestává býti příbuzným svého otce. Tak aspoň podle starého práva civilního.

Členem familie, a to podrobeným, byla ve starém právu i manželka, *uxor in manu mariti*. Podrobovala se totiž zvláštním právním jednáním, zvaným *in manum conventio*, moci manželově a byla tedy, ovšem ryze juristicky vyjádřeno, vůči němu *filiae loco* a ve stejném umělém smyslu byla vůči svým dětem *sororis loco*. Jen skrze podrobení ženy moci manželově mohlo dojít k příbuzenství mezi ní a jejími dětmi. Nevstoupila-li manželka pod moc manželovu, což později převládalo, bylo logickým následkem toho nezbytně to, že se neuznávala za příbuznou se svými dětmi. Vždyť, jak řečeno, nejbližší příbuzenství se může jevití jen jako podrobení rodinné moci; děti však nemohou býti podrobeny rodinné moci své matky, protože žena nemůže podle starého práva římského býti majitelkou moci rodinné.

Zemřel-li *pater familias*, stávali se všichni ti, kdo byli bezprostředně v jeho moci, *sui iuris*, a zakládali nové familie. Ovšem vědomí společného původu, společného bývalého podrobení téže moci rodinné, nevymizelo a toto vzájemné pouto bylo civilním příbuzenstvím, zvaným *agnatio*. Je tedy *agnatio* vzájemný vztah osob, záležející v tom, že jsou podrobeny téže moci rodinné (otcovské nebo manželské) nebo by jí byly podrobeny, kdyby společný předek byl ještě živ.

Na jiném základě spočívá příbuzenství pokrevní, *cognatio*. Je to vzájemný poměr několika osob, spočívající v tom, že jedna pochází od druhé, nebo obě pocházejí od společného předka. V prvním případě mluvíme o příbuzenství v linii rovné, v níž rozeznáváme descendenty a ascendenty, ve druhém případě o příbuzenství v linii pobočné. Příbuzenství v linii rovné je mezi otcem nebo dědem z jedné strany, synem nebo vnukem z druhé strany. Syn je příbuzný v prvním stupni, vnuk, jako druhá generace, ve druhém stupni. *Tot gradus, quod generationes*. V linii pobočné jsou příbuzní sourozenci (ve druhém stupni, neboť jeden stupeň je od jednoho sourozence ke společnému předku, druhý stupeň od společného předka ke druhému sourozenci), nebo bratrance (ve čtvrtém stupni). Podobně strýc s neteří (ve třetím stupni).

Kruh příbuzenství agnátského a příbuzenství cognátského se přirozeně dosti značně kryje, avšak daleko ne úplně. Je pravda, že na př. synové a dcery narozené v civilním manželství jsou pokrevními příbuznými svého otce i navzájem, a současně jeho agnáty. Avšak oni jsou pokrevními příbuznými i vůči matce, a přece nejsou k ní jako takové v příbuzenství agnátském. Adoptivní děti jsou agnáty, ač nejsou cognáty. Emancipované děti přestávají býti agnáty přes to, že jsou i nadále cognáty.

Původně měla v právu soukromém význam jenom agnace. Cognace měla v právu význam jen nepatrný, hlavně jako překážka manželství. Civilní právo dědické bylo založeno na agnaci. Avšak průběhem doby poněmhu se v právu uznávala vedle agnace a k jejímu doplnění i cognace. Tak počátkem principátu bylo normováno zákonné právo dědické matky po dětech a dětí po matce. A již před tím praetor poskytoval dědické právo pouhým cognátům aspoň podpůrně. Nakonec však cognace nastoupila na místo agnace, tak ve velké reformě zákonného práva dědického, zavedené Justinianovou novelou 118.

Důkaz a z příbuzenství. Často bude sporné příbuzenství určité osoby. Důkaz ten nebude obtížný, pokud jde o faktum, že nějaká žena je matkou určité osoby: *mater semper certa est*. Obtížným bude důkaz fakta, že někdo byl zplozen tím a tím mužem, pokud jde o důkaz otcovství. Východisko je toto: *pater est, quem nuptiae demonstrant*. Narodilo-li se tedy dítě v manželství, pokládá se za jeho otce manžel matky. To platí jen tehdy, narodilo-li se dítě nejdříve 6 měsíců po uzavření manželství a nejspozději 10 měsíců po rozloučení manželství.

A i tak je to jen právní domněnka, která může být vyvrácena důkazem, že manžel nemůže být zploditelem dítěte.

Děti, narozené mimo manželství resp. děti, o nichž bylo dokázáno, že nebyly zploděny manželem matky, tedy děti nemanželské, jsou příbuzné jen s matkou a jejími příbuznými.

Š v a g r o v s t v í, *ad finitas*. Je to vztah mezi manželem a příbuznými manželky nebo mezi manželkou a příbuznými manželovými. Sešvagřen je v linii rovné tchán a tchyně, v linii pobočné švagr a švagrová. Hlavní význam švagrovství je teprve tehdy, když smrtí jednoho manžela přestalo manželství, švagrovství zakládající, existovati: zakládá překážku manželství pro nové manželství.

§ 14. CAPITIS DEMINUTIO.

U jednotlivce mohou nastati změny jeho statu. Každá změna ve statu *libertatis, civilatis, familiae* znamená, že individualita člověka se juristicky změnila. Změna osobní individuality následkem změny statu je *capitis deminutio*. Caput je výrazem osobní individuality člověka s hlediska práva.

Capitis deminutio nastává především, ztratí-li občan svobodu nebo občanství. Nazývá se *capitis deminutio magna* (v prvním případě maxima, v druhém případě minor). *Capite deminutus* ztrácí svá práva rodinná i majetková.

Capitis deminutio může nastati též změnou v rodinném postavení, t. zv. *capitis deminutio minima*. Má význam jen soukromoprávní, s hlediska politického je bezvýznamná. Taková *capitis deminutio* nastávala, dal-li se svobodný občan *sui iuris* adoptovati. *Pater familias* se tím stává *filius familias*, jeho bývalý majetek přechází na nového majitele moci rodinné, dluhy ovšem přecházejí jenom podle práva praetorského; nutno je vymáhati *actione rescissa capitis deminutione*. Jiný případ této *capitis deminutio minima* byl obráceně, když *filius familias* byl propuštěn z moci otcovské. To je arci změna rodinného postavení *in melius*, avšak jsou zde určité ztráty, ztráta dosavadního rodinného postavení, příbuzenského svazku a pod. *Capitis deminutio minima* se uskutečňovala také tehdy, když žena vstoupila pod moc manželovu.

§ 15. INFAMIA.

Podmínkou úplné, ničím neobmezené právní způsobilosti je nejenom základní trojí status, ale také ničím nesnížená čest občanská, *status illaesae existimationis*. Starý případ snížené cti byl podle zákona XII. tabulí, když slavnostní svědek právního jed-

nání odepřel o něm svědčiti. Takový „*improbus ac intestabilis*“ nemohl za trest býti slavnostním svědkem a nemohl se dožadovati od jiných slavnostního svědectví ve svých věcech. Zvláštní případ snížené cti je *infamia*. To je případ snížené cti, nastávající v případech právní normou stanovených a mající následky právní normou stanovené. Takovou normou byl jednak praetorský edikt, jednak zákony municipální. Podle toho *infamia* nastávala: jednak pro odsouzení z určitých deliktů nebo z porušení některých kontraktů, na př. *actio furti, dolí, iniuriarum, tutelae, mandati, depositi* (t. zv. *infamia media*), jednak plynula přímo již z určitého nečestného zaměstnání nebo nemravné činnosti, na př. kuplířství, pronajetí se za gladiatora, hereckého zaměstnání, dvojího manželství, porušení smutečního roku vdovou a pod. (*infamia immedia*). Infamis byl vyloučen z úřadu a hodnosti senátorské, z procesního zastupování jiného, jakož i z používání procesního zastoupení pro sebe.

Špatná pověst, již někdo požívá, *turpitudō*, nemá přesně stanovených právních následků. Přírozeně hraje roli ve všech případech, kdy se klade váha na osobní bezúhonnost, na př. při poručenství. Zvláštní případ pak je ten, že byla-li v testamentu ustanovena za dědice *persona turpis*, přísluší právo na povinný díl a tedy *querella inofficiosi testamenti* také sourozencům zůstavitelovým.

§ 16. JINÉ SKUTEČNOSTI VÝZNAMNÉ PRO PRÁVNÍ ZPŮSOBILOST.

Ve starém právu římském mělo určitý vliv na právní způsobilost pohlaví. Ženy byly vyloučeny ze slavnostního svědectví při sollemních právních jednáních, z procesního zastupování jiných, z rodinných práv jako *patria potestas* a *tutela* (*tutela virile officium est*), z práv veřejných. Nejdůležitější pak bylo, že ženy *sui iuris* byly po celý svůj život podrobeny poručenství (*tutela mulierum*).

O významu zdraví a věku pro právní způsobilost bude pojednáno při právní způsobilosti k činům. Pokud se týče významu *statusu*, bylo by uvést starodávnou překážku manželství mezi patricii a plebeji, v V. stol. př. Kr. zrušenou, nebo Augustem zavedenou překážku manželství mezi senátorem a propuštěnkou, obmezení nabývací pro úředníky v provinciích a zákazy manželství pro vojíny. Dále patří sem kolonát.

Coloni jsou ti, kdo jsou trvale zavázáni obdělávati určitý jim přidělený pozemek. Tato instituce se objevuje v pozdní době císařské, v době hospodářského úpadku. Tehdy vůbec se tvoří z příslušníků určitých povolání a zaměstnání, pro veřejnost nezbytných, uzavřeně

a dědičné kasty s povinností vykonávat dotyčné zaměstnání. Takovým zařízením byl tedy i kolonát. *Colonus* byl povinen pozemek, majitelem latifundia mu přidělený, trvale obdělávat a nesměl jej opustit, stává se tak jakýmsi nevolníkem. Kdyby opustil pozemek, podléhal vindikaci pánově. Byl *glabae adstrictus*, jinak řečeno *membrum terrae*. Pánovi byl povinen odvádět roční dávky, hlavně část přírodní úrody. Stav kolona vznikl narozením z matky kolony, později i z otce kolona, dále jakýmsi vydržením, tím totiž, že někdo žil po 30 let jako *colonus*, dále tím, že se do tohoto stavu dobrovolně přihlásil. Nabytí hodnosti biskupské mělo za následek zproštění z kolonátu.

Náboženství nemělo původně významu pro právní způsobilost. Antický stát byl po této stránce naprosto tolerantní. Když však stát římský se stal státem oficiálně křesťanským, vydávali císařové různá omezení právní pro nekřesťany, pro odpadlíky a pro heretiky. Viz právo dědičné.

§ 17. PRÁVNÍ ZPŮSOBILOST K ČINŮM.

Je to způsobilost samostatně jednat a vlastními činy způsobovat právní následky. Kdo tuto způsobilost má a nemá, o tom rozhodují hlediska čistě rozumová, která zákonodárce prostě akceptuje a jen blíže vymezuje.

Prvním přirozeným požadavkem je určitý věk. Děti nemohou jednat, rovněž nedospělí. Zásadně mohou jednat jen dospělí.

O tom, jakým kritériem se určuje dospělost, byl původně spor mezi klasickými právníky. Sabiniané zastávali, že podmínkou dospělosti ve smyslu právním je tělesná dospělost. Proculianí prohlašovali za dospělého toho, kdo překročil 14. rok, vyvozující to asi z toho, že taková osoba se sociálně považovala za dospělou (také oblékala již t. zv. *togu virilis*). Pro ženy hranicí dospělosti byl věk 12 let. Kritérium Proculianů (věková hranice) bylo později obecně přijato, zvláště Justinianem.

V kategorii nedospělých nutno rozeznávat: děti (do 7. roku), jež jsou k činům absolutně nezpůsobilé; jen výjimečně podle císaře Decia mohou nabytí držbu věcí jim darovaných (*licet plenus non fuisset adfectus, possessionem lamen quaesitam*); dále nedospělí, *impuberes infanlia maiores*, starší 7 let, kteří jsou způsobilí aspoň k právním jednáním nabývacím, ostatní jednání pak mohou uzavřít, jsou-li *sui iuris*, za spolupůsobení svého poručníka, *tutore auctore*. Uzavřel-li nedospělec sám takové právní jednání, jímž i nabývá i se zavazuje, je toto nabytí pro něho platné, závazek však neplatný; avšak nabytí práva nelze žalobou uplatňovat jinak než u dobrovolného splnění závazku (*negotium claudicans*). Naprosto byli vyloučeni nedospělci ze zřízení testamentu a z uzavření manželství. Podle toho takový nedo-

spělec *sui iuris* by zemřel vždy bez testamentu, *inlestatus*; aby k tomu nemuselo dojít, mohl otec zříditi testament pro své nedospělé dítě, platný pod tou podmínkou, že dítě zemře po otci ještě v nedospělosti (*substitutio pupilaris*). Byl-li nedospělec již blízek hranici dospělosti (*pubertati proximus*), mohl býti činěn zodpovědným za některé své delikty, jako *furtum*, prokázalo-li se, že si byl bezprávnosti již vědom, že byl *doli capax*.

Osoby dospělé (*puberes*) jsou zásadně způsobilé k činům a za své činy zodpovědné. Později se však došlo k názoru, že takový dospělý, který ještě nedosáhl intelektuální zralosti, by mohl býti poškozen následkem své nezkušenosti. I byl vydán ve II. stol. př. Kr. zákon *lex Plaetoria*, který zavedl trestní stíhání osob, jež podvedly nezletilce, t. j. osobu mladší 25 let, využitím jeho nezkušenosti. Později praetor rozšířil smysl tohoto zákona poskytuje nezletilcům z jednání, jež ve své nezkušenosti uzavřely, *exceptionem legis Plaetoriae*. Později jim praetor uděloval i navrácení k předešlému stavu, *in integrum restitutio*. Nezletilec si mohl také vyžádati zvláštního kurátora ke správě majetku. Později se dosazení takového kurátora (*curator minorum*) stalo pravidlem a nezletilec pak potřeboval k jednáním zcizovacím a zavazovacím souhlas kurátora (*consensus curatoris*).

Dalším důvodem nezpůsobilosti k činům jest duševní choroba. Již zákon XII. tabulí zavedl opatrovnictví nad osobou šílenou (*furiosus*), jež bylo pak rozšířeno i na osobu slabomyslnou (*demens*). Osoba choromyslná není způsobilá k žádnému právnímu jednání, jest zastoupena svým opatrovníkem (*curator furiosi, dementis*). Pouze v jasných mezidobích (*lucida intervalla*) mohl choromyslný sám jednat.

K činům nezpůsobilý je i marnotratník (*prodigus*). Marnotratník, jemuž byla magistratem odňata správa majetku (dekret magistratský uváděl: *tibi ea re commercioque interdico*), stal se naprosto nezpůsobilým k jednáním rázu majetkového, leč že by výhradně nabýval. Jeho majetkovou správu vede kurátor.

Tělesná vada neobmezuje zpravidla způsobilost k činům. Ovšem osoby, jež nemohou pro tělesnou vadu vykonatí určitého projevu, na př. pro němotu ústního projevu, pro slepotu písemného projevu, nejsou způsobilé k činům, vyžadujícím takové formy jednání, ústní nebo písemné.

§ 18. OSOBY PRÁVNICKÉ, KORPORACE.

Osoby právnické jsou subjekty, od fyzických osob rozdílné, jimž právo přiznává způsobilost mít práva a závazky a s ní související způsobilost býti stranou procesní. Římské právo uznává za takové subjekty především sdružení lidí k určitému účelu, korporace. V době křesťanské vzniká další typ právnické osoby, nadace.

K o r p o r a c e je sdružení lidí, tvořící zvláštní samostatnou osobu, od osobností jednotlivých členů odlišnou, jež byla organisována k určitému účelu. Korporace je vytvořena určitými osobami, ale na existenci jejich není závislá. Neboť do korporace mohou vstoupiti, ačli to neodporuje stanovám korporace, noví lidé a jimi korporace trvá dále, i kdyby ti, kdo byli při založení, všichni zemřeli. Také nezávisí trvání korporace na určitém počtu aktuálních členů. Při založení arci musí tu býti nejméně takový počet členů, aby mohlo dojíti mezi nimi k usnesení, tedy musí býti nejméně 3 (*tres faciunt collegium*). Ale kdyby později klesl přechodně počet členů založené korporace na 2, ba i na 1, korporace trvá.

Rozdíl mezi korporací a společností jest tento: společnost tvoří společníci, společnost není zvláštním, od individuality společníků odlišným subjektem; jmění společnosti jest jměním společníků, dluhy společnosti jsou dluhy společníků. Naproti tomu korporace jest subjektem odlišným od fysických členů korporace; jmění korporace nepatří členům, pohledávky a dluhy korporace netvoří pohledávky a dluhy členů. Ulpian praví: *si quid universitati debetur, singulis non debetur, nec quod debet universitas, singuli debent*. Jsou ovšem útvary přechodné mezi korporací a společností.

Korporaci tvořil předeším římský stát, *populus Romanus*. Jako subjekt majetku státního vystupuje v době republiky *aerarium populi Romani*. Pro majetková jednání státu římského však platí v době republiky zvláštní předpisy. Stát římský mohl také dědití po občanech. Za principátu přistupuje k aerariu pokladna císařská, *fiscus*. Na majetková jednání fisku pak se aplikují soukromoprávní majetkové normy. Je tedy *fiscus* právníkou osobou zcela obdobnou subjektivitě fysických osob.

Další korporací byly jednotlivé o b c e. Byly uznány za subjekty obecního majetku a svými úředníky se účastní soukromoprávního obchodu. Bylo uznáno jejich právo manumitovati své otroky a tak nabýti práva patronátního, dokonce i instatátního práva dědického po nich. Později byla uznána i jejich způsobilost státi se testamentárními dědici po soukromých občanech.

Dalšími korporacemi jsou s p o l k y. Tak spolky kněžské a náboženské, *sodalitates*, cechy řemeslnické jako *collegia fabrorum*, velké společnosti kapitalistické jako byly *societates publicanorum*, svépomocná společenstva, zvláště pohřební, *collegia funeralia*.

Původně zná římské právo úplnou volnost sdružovací. Již zákon XII. tabulí potvrdil svobodu sdružovací: *sodales* mohou se usnėti svobodně na stanovách společenských, *dum ne quid ex publica lege corrumpant*. Svoboda spolková však koncem republiky téměř uhasíná: za Caesara došlo k hromadnému rozpouštění spolků. Důvodem bylo,

že pod pláštěm dovolené činnosti spolkové, zvláště náboženské, se měla kryti protistátní činnost politická. Augustus podrobil všechny nové spolky nutnosti státního schválení speciálního. Pouze určité politicky bezvadné spolky jako pohřební bratrstva byla zákonem hromadně schválena a nepotřebovala na příště speciální koncese.

Ve spolku nebo aspoň ve většině spolků, rozeznává se jednak valná hromada všech členů, *populus collegii*, jednak užší výbor pro spolkovou správu, *ordo collegii*, konečně osoba nebo více osob vedoucích běžnou agendu a provádějících jednání spolku, zastupujících také spolek v procesu, *actor, syndicus*.

Spolek jako soukromoprávní subjekt může míti majetek, pohledávky dluhy, účastní se právního obchodu svými zástupci, je uznán za procesní stranu. Mohl míti také právo patronátní a s ním související právo dědické po propuštěncích, všeobecná dědická a odkazová způsobilost však byla spolkům přiznána teprve později a ne všem.

Spolek zaniká usnesením valné hromady, tím, že účel spolku byl již splněn, nebo na druhé straně, je-li účel ten definitivně zmařen, úplným vymřením členů, státním rozpuštěním. Co se stane s majetkem, určují stanovvy.

§ 19. NADACE.

Nadace je jmění sloužící určitému účelu. Zde jsme ještě dále od myšlenky, že zásadně subjektem práva je člověk, než u korporací. Neboť u korporace jest základem sdružení lidí. Zde však jde jen o to, že nějaký majetek slouží určitému účelu. Personifikujeme takový účel a tak konstruujeme umělou osobu, jež je subjektem majetku. Neboť tím subjektem není ani ten, kdo nadaci založil, ani ten, jemuž je výnos nadačního jmění určen, personifikovaný účel je subjektem nadačního majetku. Takovým účelem může býti výživa chudých, opatření nuzných dětí, péče o nemocné, staré a pod.

Vlastní římské právo této konstrukce nadací nezná. Nadace arci byly známy římské společnosti republikánské i císařské. Zvláště proslulé byly Traianem a dalšími císaři organisované nadace k výživě chudých dětí. Avšak nadace se juristicky prováděly tak, že jmění bylo přeneseno na určitý subjekt, hlavně na právníkou osobu jako obec, kteráž pak byla povinna použití výtěžku jmění k danému účelu.

V době křesťanství dochází k velkému vzrůstu nadací. Tyto křesťanské nadace — *piae causae* — se nyní jeví jako samostatné nadace. Tak se stávají samostatnými subjekty práv nejrůznější sociální zařízení a ústavy jako chudobnice, nemocnice, sirotčince a pod., jež se pokládají za zařízení církevní.

§ 20. PRÁVNÍ JEDNÁNÍ.

Právní jednání jest projev soukromé vůle, s kterým právní řád spojuje právní následky, stranami zamýšlené.

Právní jednání je projev vůle soukromé. Není tedy právním jednáním úřední akt, úřední rozhodnutí nebo opatření.

Právní řád stanoví určité typy právních jednání a s nimi spojuje určité právní následky, ovšem vycházejí z toho, že jednající tyto účinky zamýšlejí. Nastávají tedy účinky právního jednání, zákonodárcem na ten který typ právního jednání stanovené, podle vůle stran. V tom je zásadní rozdíl mezi právním jednáním a deliktem. I delikt se jeví jako projev soukromé vůle, arci sociálně škodlivé, a zákon s ním spojuje určité právní následky, ale nikoli s ohledem na vůli jednajícího; pachatel pravidelně takové účinky nechce, a i kdyby je náhodou chtěl, nastávají neodvisle od jeho vůle. Naproti tomu u právního jednání nastávají účinky, právem s tímto jednáním spojené, s ohledem na vůli jednajícího.

Římské právo nezná tento obecný pojem právního jednání, nýbrž jen jednotlivé typy právních jednání. A také nevypracovalo obecnou nauku právního jednání, nýbrž podává nauku hlavních typů právního jednání. Tak jest do podrobností vypracována nauka zavazovací smlouvy na nejdůležitějším typu jejím, totiž na stipulaci.

§ 21. ROZDĚLENÍ PRÁVNÍCH JEDNÁNÍ.

Právní jednání můžeme dělit na následující skupiny:

1. Právní jednání jednostranná a dvoustranná. Jednostranná jsou projevem vůle jediné strany. Takovým je na př. *testament* nebo plná moc. Dvoustranná právní jednání jsou projevem vůle dvou proti sobě stojících stran, projevem vůle, k níž se dospělo po předchozím kratším nebo delším vyjednávání mezi stranami. Dvoustranné jednání je *smlouva*. Zvláště důležitý okruh smluv činí smlouvy zavazovací, obligační, jejichž obsahem při vši mnohotvárnosti takových smluv jest to, že se jeden druhému k něčemu zavazuje.

2. Právní jednání mezi živými a právní jednání na případ smrti, *negotia inter vivos* a *negotia mortis causa*. Právní jednání na případ smrti jsou taková, kde účinek právního jednání je závislý na smrti jednajícího. Příklad je *testament*, jehož účinky jsou závislé na tom, že pořizovatel zemře. Právní jednání, při nichž není této závislosti na smrti jednajícího, jsou právní jednání mezi živými. Rozumí se ovšem samo sebou, že zemře-li jednající po uzavření smlouvy, právní jednání se přenesl svými účinky na dědice zemřelého. Ale to, že právní

jednání účinkuje v tomto případě po smrti jednajícího v osobě sukcesora, je důsledkem normy o dědické sukcesi a není proto dotyčné právní jednání právním jednáním pro případ smrti.

3. Právní jednání úplatná a bezplatná, *negotia onerosa* a *lucraliva*. Úplatná jsou ta právní jednání, kde nabytí nějakého prospěchu jednou stranou je vyváženo obětí této strany, a to tak, že oběť jest — aspoň podle názoru stran — aequivalentem prospěchu. Takovým je dejme tomu *smlouva trhová* nebo *nájemní*. Právní jednání bezplatná jsou taková, kde jeden nabývá, aniž současně něčeho pozbývá, kde nabytí není vyváženo vzájemnou obětí. Takovým je na př. *darování*.

4. Právní jednání abstraktní a kausální. O tom viz jednak převod vlastnictví, a to na jedné straně *mancipaci* a *iniurecessi*, na druhé straně *tradici*, a dále smlouvy obligační, a to stipulaci jako zavazovací smlouvu abstraktní a proti ní jednotlivé smlouvy kausální, jako zá-půjčku a smlouvu trhovou.

5. Právní jednání formální a bezformální. O tom viz § 22.

§ 22. O ZPŮSOBU UZAVŘENÍ PRÁVNÍHO JEDNÁNÍ.

Zde je zásadně možné dvojí: Buď právní řád stanoví pro uzavření toho kterého právního jednání formu, již má být vůle stran projevlena; mluvíme o právních jednáních formálních. Anebo právní řád nestanoví formu projevu vůle určitého právního jednání a pak mluvíme o právním jednání bezformálním.

Nejstarší právní řád římský operuje celkem s malým počtem typů právních jednání a pro jejich zřízení stanoví formu. Formou mohlo být obligatorní ústní přednesení *sollemních* slov, přítomnost svědků, přítomnost soudního magistráta. Velmi často ve starém právu formou je napodobení určitého jednání. Tak propuštění otroka dalo se ve formě napodobeného procesu o svobodu; přenesení vlastnictví se dalo jednak napodobením procesu vlastnického (*iniurecessio*), jednak napodobením reálného trhu (*mancipatio*). Některá jednání se odehrávala před komitiemi.

Průběhem doby roste počet právních jednání a vlivem *iuris gentium* uznávají se právní jednání bezformální. Bezformální jednání pak počtem daleko převýšila stará jednání formální. Příklad: zápůjčka, půjčka, smlouva uschovací, smlouva trhová, smlouva nájemní, smlouva společenská a vlastnický převod *tradici*. Pro projevení vůle u takového právního jednání není předepsána žádná forma, stačí, že byl učiněn srozumitelný projev, odpovídající vůli jednajícího. Při tom může být

takový bezformální projev učiněn buď výslovně nebo mlčky. Výslovný je takový projev, který směřuje přímo k projevení určité vůle; někdo prohlásí, ať ústně, ať písemně, ať třeba jen posunkem, na př. kývnutím na předchozí otázku, že chce nabýti určitou věc za určité peníze. Projev mlčky učiněný je takový, který přímo směřuje k vyjádření určité vůle, který však se nedá rozumně vykládati jinak, než jako vyjádření ještě další vůle, jež právě je mlčky vyjádřena. Na př. věřitel vrací dlužníkovi dluhopis; to je tedy projev vůle nemíti dále dluhopis, zbavit se této listiny a tím i důkazního prostředku o dluhu, rozumně se to však nedá vykládati jinak, než jako projev další vůle, že se dlužníkovi promíjí dluh. Zajímavým je s našeho hlediska projev přijetí dědictví. V nejstarší době musil takový projev se dítí určitými slovy, byl to tedy projev formální (*cretio hereditatis*). Později bylo uznáno, že lze se uvázati v dědictví i bezformálním projevem vyjadřujícím vůli býti dědicem (*hereditatis aditio*). Konečně bylo uznáno, že se lze uvázati v dědictví i mlčky, činy konkludentními; za takový postačitelny konkludentní čin bylo uznáno, když dědic počal opravovat budovy dědické nebo platiti dluhy dědické, neboť to se nedá rozumně vykládati jinak, než jako mlčky projevovaná vůle býti dědicem.

§ 23. OBSAH PRÁVNÍHO JEDNÁNÍ.

Bylo již řečeno, že právní řád stanoví určité typy právního jednání. Dává tedy jednotlivým jednáním určitý obsah i technické označení. Obsah ten je buď tak stanoven, že strany, hodlající to které jednání učiniti, musí jej splniti. Nesmí jej vynechati nebo něčím jiným nahraditi. Tato obsahová součást právního jednání jmenuje se *essentiale negotii*. Takovým podstatným obsahem je na př. při testamentu jmenování dědice; pořízení, které by někdo činil na případ své smrti, v němž by jednotlivé kusy svého majetku příkazoval určitým osobám a jiná opatření pro případ své smrti činil, nebylo by testamentem, i kdyby jednající je tak označil, když by neobsahovalo jmenování nějaké osoby za dědice. Při smlouvě tržové je takovým podstatným obsahem, na který se musí dohoda stran vztahovati, aby se uskutečnila smlouva tržová, označení věci, která se prodává, a označení určité ceny, za kterou se kupuje; smlouva, že ta a ta věc se prodává za cenu, která bude později určena, byla by ještě nehotovým útvarem smluvním, nikoli hotovou smlouvou tržovou.

Smlouvy i právní jednání jednostranná mají však nebo mohou míti ještě další obsah než tento minimální obsah, právem objektivním požadovaný. Na příklad ve smlouvě tržové mohou býti opatření o tom,

co má nastati, jestliže prodané zboží ještě před odevzdáním se náhodou zkazí nebo zhorší, co má nastati, jestliže prodaná věc bude kupiteli odňata třetí osobou mocí jejího silnějšího práva, co má nastati, objeví-li se po prodeji určité faktické vady zboží. Strany nemusí se dohadovati o takových bodech, stačí, že se dohodly o podstatném obsahu, tedy na př. při smlouvě tržové o ceně a zboží; když se nedohodly o oněch dalších bodech příkladem uvedených, budou o nich platiti dispositivní ustanovení práva; strany však mohou se o nich dohodnouti, a to ve shodě s dispositivními právními normami. Takovému dalšímu obsahu právního jednání, který pro konstituování dotyčného jednání není nezbytný, ale jest obsahově přirozený, neboť, není-li ho, je nahrazen právními normami abstraktními, říkáme *naturale negotii*.

Představme si, že je prodán nějaký pozemek za cenu, která se má určití podle určitého kriteria, řekněme podle kupní smlouvy, kterou kdysi prodatel pozemek koupil, a pak se zjistí, že ta cena již se nedá určití, neboť dejme tomu, ve skutečnosti prodatel kdysi pozemek dostal darem. Za této situace máme zde smlouvu, kterou strany pojímají jako trh, t. j. výměnu pozemku za peněžní ekvivalent. Ale onen peněžní ekvivalent nevychází ze smlouvy přesně určen. Nemůžeme si mysliti, že nedostatek by se dal napravití tím, že nějaká nestranná osoba by určila objektivně spravedlivou cenu. Vždyť zákon chce, aby určení ceny vycházelo ze soukromé dohody stran, právě tak, jako určení zboží. To je smysl toho, že při smlouvě tržové jest *essentiale negotii* určení věci a ceny. Naproti tomu, je-li nedostatek při smlouvě tržové v tom, že se strany nedohodly, co má nastati, bude-li věc kupiteli třetí osobou odňata, platí o tom dispositivní abstraktní norma, že v případě evikce (odnětí koupené věci kupiteli silnějším právem třetí osoby) musí prodatel dáti kupiteli náhradu škody. Ale strany by se mohly o tom dohodnouti, a to v podobném smyslu, jak to ustanovuje právní norma, takže by abstraktní normu převedly na normu konkrétního případu. Pak to, o čem se dohodly, tvoří *naturale negotii*.

Avšak v případě právě uvedeném strany se nemusely dohodnouti shodně podle znění abstraktní normy: mohly se dohodnouti na něčem jiném, třeba přímo opačném. Tak se mohou při smlouvě tržové dohodnouti na tom, že v případě evikce prodatel kupiteli neručí. Takovýto obsah smlouvy nenáleží mezi *essentiale negotii*, je to něco vedlejšího, ale zase na druhé straně nelze říci, že dotyčné smluvní ustanovení je přirozeně zahrnuto (*naturaliter inest*) v dotyčném smluvním typu, jako na př. ustanovení, že za evikci prodatel ručí, tedy to není ani *naturale negotii*. Je to tedy smluvní ustanovení, které pro strany platí jen jako jejich dohoda, zákonem nijak nezakázaná, již normální podobu jednání pro svůj případ dovoleně pozměnily. Takovým ustanovením říkáme *accidentalía negotii*.

Jsou některá vedlejší ustanovení, pozměňující normální účinnost právního jednání, která mají přímo typický ráz. To jsou výminka, doložení času a *modus*. Normálně by účinky právního jednání měly nastati hned, aspoň pokud jde o právní jednání mezi živými, a bez všech výhrad a podmínek. Ale strany mohou stanovit, že účinky právního jednání mají nastati jenom za určité podmínky nebo že mají potrvati jen pod určitou podmínkou (*condicio*), že nemají nastati hned, nýbrž až za určitou dobu, anebo že nemají trvati stále, nýbrž jen do určité doby (*dies*).

§ 24. VÝMINKA.

Výminka (*condicio*) je vedlejší ustanovení, kterým strany činí účinky právního jednání závislé na nejisté budoucí události. Právní jednání, k němuž jest výminka připojena, nazývá se výminečným, *negotium condicionale*, na rozdíl od právního jednání, kde účinky právního jednání nejsou závislé na výmince, t. zv. *negotium purum*. Terminologie výminky, *condicio*, užívá se pak nejenom o onom vedlejším ustanovení, nýbrž také o oné nejisté budoucí události, na níž je hlavní jednání závislé.

Výminkou může býti jen událost nejistá a budoucí. Nepovažuje se tedy za položení výminky podmínění právního jednání události, která je jistá, která jistě nastati musí, jako když by se nějaký majetkový prospěch podmiňoval smrtí postupujícího, neboť smrt musí nastati. Mluvíme o výmince nutné. Rovněž není položením výminky podmínění nějakého jednání události přítomnou nebo minulou (jako *si Titius consul fuit*); zde není výminky, i kdyby ona přítomná nebo minulá událost nebyla stranám známa, neboť objektivně tu není žádné nejistoty. Obráceně nemůže býti výminkou událost nemožná, ať fakticky nebo právně. Výminkou nemůže býti dále ta podmínka, na které již objektivní právo činí samo závislým u určitého jednání nastoupení právních účinků. Jako na př. poskytne-li zůstavitel v testamentu někomu odkaz pod podmínkou, že dědic se ujme dědictví. Taková podmínka byla zbytečně položena, protože podle objektivního práva odkazovník může nabýti odkazu jen, když dědic se ujme dědictví. To je t. zv. *condicio iuris*.

Všechny tyto případy nazýváme výminkami nepravými. Účinky při nich nastávají normálně. Zvláštní pozornosti vyžaduje jen případ, že k právnímu jednání byla připojena výminka nemožná. Zde podle intence stran mají účinky nastati, stane-li se cosi nemožného, tedy nastati vůbec nemohou. Právní jednání by vlastně tedy mělo býti neplatným. Avšak to právo římské důsledně provedlo jen u právních jednání mezi živými. Naproti tomu při posledním pořízení vykládala se výminka nemožná, k němu připojená, tak, jako by nebyla vůbec

uložena, takže bylo poslední pořízení platné a ničím nepodmíněné. Stejná úprava byla také vztažena na výminky nemravné. Za ně pokládáme především takové výminky, při nichž účinky nějakého právního jednání se činí závislé na tom, že se vykoná čin nemravný nebo zapovězený, jako když se někomu slíbí peněžitá částka pod výminkou, že zapálí nějaký dům. Za nemravné výminky však se pokládají také ty případy, když se někomu slibuje majetkový prospěch, jestliže vykoná svou povinnost; element nemravnosti zde leží v tom, že bez majetkového prospěchu by se nedocílilo splnění povinnosti. Jako když se někomu slibuje nějaká výhoda nebo peněžitý obnos pod podmínkou, že vydá dokumenty, které má neoprávněně v rukou. Výminka nemravná činí právní jednání mezi živými neplatným, je-li připojena k poslednímu pořízení, pokládá se za neuloženou.

Pravé výminky dělíme na několik kategorií.

1. Výminky afirmativní a negativní. Afirmativní jsou takové výminky, které spočívají v tom, že něco nového nastane, nějaká změna dosavadního stavu. Výminky negativní spočívají v tom, že něco nastane. Afirmativní je výminka: jestliže se ožení, nabude-li nějakého postavení; negativní výminkou jest: jestliže se neožení (bylo by však možno to formulovati i mluvnicky kladně, jestliže zůstane svobodným), tak na př. když se poskytuje vdově odkaz pod výminkou, že se znovu neprovdá.

2. Výminky potestativní, kasuální (nahodilé) a smíšené (*mixtae*). Potestativní je taková výminka, která spočívá v události, již uskutečnití jest zcela ponecháno na vůli toho, jehož se jednání týče. Nejčistší typ by byl v podmínce: bude-li chtíti. Jiný příklad: Ustanoví-li toho a toho za dědice, vystoupí-li na Kapitol (předpokládají, že mu to bude při jeho bydlišti snadno možno, jinými slovy, je-li nějaká podmínka potestativní nebo ne, to je *quaeslio facti*). Smíšená je taková výminka, jejíž splnění záleží jednak na vůli toho, o něhož se v právním jednání jedná, jednak také na jiných okolnostech, na př. na vůli třetí osoby, na př. výminka, že se ožení s určitou osobou, neboť uzavře-li manželství, třeba nejen jeho vůle, ale i vůle další osoby. Nahodilá je konečně taková výminka, pro jejíž splnění nemá vůbec žádného významu vůle osoby, o kterou jde. Tak na př. nějaké právní jednání je podmíněno tím, jestliže nastane určitá živelní událost nebo jestliže třetí osoba něco vykoná.

3. Nejdůležitější je rozdělení na výminky suspensivní, odkládací, a resolutivní, rozvazovací. První výminkou se účinky právního jednání odkládají. Mají nastati jen, splní-li se výminka. To je nejčastější a nejdůležitější druh výminek, ano vlastní právo římské snad považovalo jen tuto výminku odkládací za pravou výminku. Rozvazovací výminka je taková, již jest podmíněno trvání účinků právního jednání. Splní-li se výminka, účinky právního jednání se ruší, zmaří-li se

výminka, je tím jisto, že účinky právního jednání definitivně potrvají.

Všimněme si nyní podrobněji působení výminky odkládací. První stadium je, když bylo uzavřeno právní jednání pod výminkou, kdy, jak pravíme, *condicio pendet*. Někdo se zavázal pod výminkou, někdo převedl vlastnictví pod výminkou. Právní jednání je sice uzavřeno, ale jeho účinky nenastávají. Ten, kdo se zavázal pod výminkou, není před splněním výminky zavázán, je tu jen *spes debitum iri*; kdo převedl vlastnictví na jiného pod výminkou, zůstává před splněním výminky nadále vlastníkem. Jen nesmí ten, kdo je pod výminkou zavázán, bezprávně zmařití budoucí nastoupení právních účinků, ten pak, kdo převedl vlastnictví pod výminkou, nesmí v mezičasi, než se výminka splnila, *condicione pendente*, tak disponovati s věcí, aby zneškodnil budoucí převod vlastnictví nebo posici nabyvatelovu zhoršil. Byl-li otrok v testamentu pod výminkou propuštěn, zůstával *condicione pendente* otrokem, měl však jakožto *statu liber* právně zabezpečenu svobodu pro případ splnění výminky.

Další stadium nastává, když se výminka splnila. Odpadá nejistota prvního období, účinky nastávají.

Výminka se splnila, *condicio existit*, když se uskutečnila ta událost, již bylo jednání podmíněno. Splnění bude záležeti v činnosti toho, kdo má pod výminkou nabýti, v činnosti třetí osoby, v součinnosti obou, nějaké přírodní události a pod., podle toho, jedná-li se o výminku potestativní nebo smíšenou nebo kasuální. Římské právo většinou stanoví dosti liberální interpretaci pro posuzování otázky, zda se výminka splnila, pokud jde o výminku kasuální a smíšenou. Jestliže totiž třetí osoba zmařila splnění výminky, má se za to, jako by výminka byla splněna.

Splnila-li se výminka, nastupují právní účinky, a to na základě právního jednání, svého času pod výminkou uzavřeného. Toto zpětné vztázení splněné výminky na dobu uzavřeného kontraktu se jeví na příklad v tom, že když přijala slib pod výminkou osoba *alieni iuris*, nabývá práva splněním výminky majitel moci, i kdyby v mezičasi, *condicione pendente*, osoba poddaná se stala emancipací *sui iuris*. K tomu se vztahuje výrok Paulův: *in stipulationibus id tempus spectamus, quo contrahimus*. Břemena, jimiž *condicione pendente* obtížil věc ten, kdo ji pod výminkou zeizil, po splnění výminky zanikají. Potud by bylo možno říci, že splněná výminka má zpětný účinek, že *condicio existens ad initium negotii retrotrahitur*, že působí *ex tunc*. Ovšem to je pravda jen v uvedených směrech. Uvažme naproti tomu, že při kondicionálním vlastnickém převodu zůstává převodce vlastníkem až do splnění výminky, že mu také náležejí plody až do té doby, nebo že nevádí platnosti odkazu výminečného to, že byla odkázána vlastní věc odkazovníkova, když v době splnění výminky již přestala být

jeho vlastnictvím, že tedy podmínka platnosti výminečného odkazu se zkoumá podle doby splnění výminky. Potud působí splněná výminka teprve od doby splnění, *ex nunc*.

Přecházíme nyní k výmince rozvazovací. První stadium je, když bylo uzavřeno právní jednání pod výminkou rozvazovací. Zde právní jednání nabývá účinku ihned, připojení výminky má jen ten smysl, že nevíme, zda nastalé účinky definitivně potrvají. V tom je tedy nejistota *condicione pendente*. Splní-li se výminka rozvazovací, jsou účinky rozvázány, přestávají. Zmaří-li se tato výminka, je tím jisto, že účinky definitivně potrvají. Příkladem výminky rozvazovací jest *lex commissoria*, t. j. vedlejší ustanovení, připojené ke smlouvě trhovému, že jestliže kupitel nezaplatí tržní cenu do určitého dne, může prodatel od smlouvy ustoupiti. Splní-li se výminka (kupitel do stanoveného dne ceny nezaplatil), ruší se tím arci podle rozhodnutí prodatelova trh; zmaří-li se výminka (kupitel zaplatil cenu do stanovené doby), je jisto, že účinky trhu potrvají. Podobnou výminkou jest *in diem addictio*, výhrada lepšího kupce: vedlejší úmluva, že naskytne-li se do určité doby prodatel lepší kupec, t. j. kupec více nabízející, než zaplatil první kupec, že první koupě se tím ruší. Naskytne-li se do stanovené doby lepší kupec a tím se ona výminka splní, ruší se účinky první koupě, první kupitel musí věc vrátiti a dostane zpět svou trhovou cenu; nenaskytne-li se lepší kupec v ustanovené době a tím se ona výminka zmaří, je jisto, že účinky první koupě definitivně potrvají. Dále sem patří *paclum displicentiae*: nebude-li se kupiteli věc prodaná líbiti, může od smlouvy odstoupiti.

Výminky se vyvinuly u posledních pořizení a odtud byly přeneseny i na jednání mezi živými. K četným civilním jednáním nemohly však býti připojeny: to k t. zv. *actus legitimi*, jako byla *acceptilatio*, *hereditatis aditio*, *cretio*, *servi optio*, *mancipatio*, *in iure cessio*. K nim nemohla býti připojena ani *condicio iuris: expressa nocent, non expressa non nocent*. K tradici mohla býti připojena výminka odkládací. Výminky rozvazovací se vyvinuly jako vedlejší úmluvy o zrušení některých obligacních poměrů, tak smlouvy trhovému. Jejich počet je celkem omezený. Není přípustná výminka rozvazovací u posledního pořizení: *semel heres, semper heres*.

§ 25. ULOŽENÍ ČASU. DIES.

Tím míníme vedlejší ustanovení, kterým jsou účinky právního jednání časově vymezeny, buď že začínají teprve od určité doby, anebo že trvají jen do určité doby. Prvním ustanovením říkáme lhůta počínací, *dies a quo*, druhému lhůta končící, *dies ad quem*. Lhůta počínací

je analogon výminky odkládací: jako tam i zde účinky se odkládají: při uložení času až k určité době, takže jest jisto, že nastanou; při výmince, až nějaká budoucí nejistá událost nastane, takže je nejisto, zda vůbec nastanou. Lhůta končící je analogon výminky rozvazovací; v obou případech při uzavření právního jednání účinky ihned nastávají, ale jejich trvání jest obmezeno: při *dies ad quem* časově obmezeno, takže je jisto, že po uplynutí určité doby účinky přestanou, při výmince rozvazovací jest obmezeno výminkou, takže jen splní-li se tato výminka, přestávají, zmaří-li se výminka, trvají. Při časovém uložení jde tedy o lhůtu, jejíž nastoupení je jisté. Každý *dies* jest *certus an*. Při tom může býti také jisté, kterého dne událost nastane, tak na př. když se někdo zaváže dodati zboží 1. května. Tu jest *dies* nejenom *certus an*, ale také *certus quando*. Může býti ovšem lhůta tak položena, že není jisto, kterého dne nastane, na př. když někdo se zavazuje s časovou lhůtou *cum morietur*. Takový *dies* jest *certus an*, *incertus quando*. Kdyby ovšem byla položena k právnímu jednání taková lhůta, o níž by nebylo jisto, zda vůbec nastane, byl by to *dies incertus an*, tedy zakrytá výminka.

Dies a quo se vyvinul u zavazovacích právních jednání. Nebyl přípustný u t. zv. *actus legitimi*. Poslední pořizení nepřipouštělo ani *diem a quo*, ani *diem ad quem*. Časem byla připuštěna lhůta končící u převodu práva, tak u služebností, a to nejenom osobních, kde není zásadní překážky, ale dokonce též u služebností pozemkových, zde působením praetorské praxe. Dokonce i u vlastnické tradice bylo ustanovením Justinianovým připuštěno připojení lhůty končící.

§ 26. MODUS.

Modus, příkaz, je vedlejší právní ustanovení, připojené k bezplatnému právnímu jednání, jako k darování, poskytnutí odkazu, jímž poskytovatel ukládá obdařenému nějaké jednání. Na rozdíl od výminky, pod kterou je někomu něco poskytnuto, při modu nastávají účinky onoho bezplatného poskytnutí ihned, prostě přijetím. Tím ovšem, že ono poskytnutí bylo přijato, vzhází pro přijatele povinnost, uložené jednání splniti. Způsob, jímž mohlo býti vynuceno splnění modu, byl v různých případech různý. Praetor neposkytoval v mnohých případech žaloby na bezplatná poskytnutí, dokud nebyl *modus* splněn. Bylo také možno vzítí zpět majetkové poskytnutí pro nesplnění modu. Byl-li někomu dán dar, aby něco splnil, zvláště aby dar později převedl na osobu třetí (*donatio sub modo*), byla praetorskou praxí dokonce poskytnuta žaloba třetí osobě na vynucení modu (viz smlouvy ve prospěch třetích).

§ 27. PROJEV VŮLE.

Aby tu bylo právní jednání, musí tu býti zevně znatelný projev, který objektivní pozorovatel může chápati jako projev toho kterého právního jednání, a dále tu musí býti vůle projevuujícího, harmonicky odpovídající onomu projevu.

Není tu tedy právního jednání, není-li tu vůbec projevu v uvedeném smyslu. Je-li tedy učiněn projev nějakého právního jednání k účelům vyučovacím nebo učiní-li takový projev herci na jevišti u provozování dramatického díla, není tu pražádný projev právního jednání, byť se používalo slov obvyklých při vážném uzavírání právního jednání. Projev právního jednání, učiněný žertem, objektivně znatelným, není projevem právního jednání. Projevu právního jednání není dále při t. zv. jednáních simulovaných: zde činí strany projev jen na oko, chtějí jen vzbuditi dojem, že uzavírají určité právní jednání; tomuto jednání však nechtějí, proto to není platné jednání. U právních jednání simulovaných jest však častý ten případ, že strany, uzavírajíce na oko určité právní jednání, chtějí ve skutečnosti uzavřítí jiné jednání, jež jednáním simulovaným zakrývají; takové jednání nazýváme dissimulovaným — zakrytým. Zakryté právní jednání je právě simulovaným právním jednáním projeveno. Strany dejme tomu chtějí vykonati smlouvu darovací, aby však třetí osoby měly dojem, že nabyvatel za poskytnuté plnění platí, uzavírají na oko trhovou smlouvu. Touto trhovou smlouvou ovšem pro sebe projevíly vážnou vůli darovati, tedy zakryté darování je projeveno a s hlediska projevu vůle platné. Mnohdy ovšem bude zakryté právní jednání neplatné, ale ne s hlediska projevu vůle, nýbrž z jiné příčiny, na př. že jeho obsah je zákonem zakázán. V římském právu bylo na př. neplatné darování mezi manžely. Když tedy manželé vykonali takové darování tak, že na oko uzavřeli smlouvu trhovou, byla neplatná i smlouva trhová jako jednání pouze simulované i darování, které sice bylo platně projeveno, ale jest pro svůj obsah jakožto darování mezi manžely neplatné.

Nestačí arci projev vůle, i když objektivnímu pozorovateli musel by se zdáti jako platný projev právního jednání. Tomuto projevu musí odpovídati subjektivní vůle jednajícího. Učinil-li totiž jednající projev, ale projevu toho nechtěl, není to platný projev právního jednání. Projev učiněný v roztržitosti nebo projev učiněný v neúplném používání smyslů není projevem, za nímž by byla vůle jednajícího. Ovšem tyto případy budou vlastně náležeti většinou mezi případy, kdy tu není vůbec projevu právního jednání. Ale mohou býti čisté případy, kdy je zde projev právního jednání, ale není vůbec vůle toto jednání uzavřítí. Podle některých se to formuluje také tak: je tu vůle projevuující, jednající totiž chtěl se projevit, ale není vůle úspěchu, jednající nechtěl tomu, co se jeví býti jeho projevem objektivně pro-

jeveno. Jednající na př. použil cizího, ne svého rodného jazyka a slovům, jichž používal, dával jiný smysl, než který objektivně mají. Pak se ovšem jednající mýlil, a omyl je tedy známkou neshody mezi projevem a vůlí. Každý omyl ovšem nebude mít za následek neplatnost právního jednání. Neplatnost právního jednání má za následek jen omyl podstatný, *error essentialis*. Tím jest: *error in negotio*, t. j. omyl v podstatě právního jednání, když na př. jednající se domníval, že jde o zápůjčku, projevil se však tak, jako by šlo o darování; *error in corpore*, omyl v předmětu právního jednání, když na př. jednající chtěl koupiti pozemek A, koupil však pozemek B; *error in persona*, týká-li se omyl osoby, s níž jednáno, kterýžto omyl má význam zvláště tehdy, když individualita osobní má zásadní význam, jako na př. při uzavření manželství nebo při jmenování nějaké osoby za dědice; *error in substantia*, omyl v látce, z níž je nějaký předmět zhotoven; *error in sexu*, který měl význam při právním jednání, jehož předmětem byl otrok. Naproti tomu nemá vlivu na platnost právního jednání omyl, týkající se některé vedlejší okolnosti právního jednání, jako mýlka v datu, a jmenovitě také t. zv. *error in qualitate*, týkající se vlastností věci.

Při smlouvách je pak častý případ neshody mezi vůlí a projevem v tom, že každá strana činí projev odpovídající její vůli, že však následkem nedokonalého nebo nepřesného způsobu vyjádření každá strana přikládá projevu jiný význam, takže tu není souhlas mezi stranami, nýbrž nesouhlas (*dissensus*), stranám se na první pohled nepodávající. Takový *dissensus* má vliv na platnost, týká-li se podstatných elementů smlouvy.

Římské právo, jak z uvedeného patrno, akcentuje subjektivní náležitost každého projevu. Projev je platný, jen když mu jednající chtěl. Přidržuje se tedy v této otázce t. zv. theorie vůle. Vypracována byla totiž v moderním obchodě též jiná theorie, která nezabývající se do té míry uvedenou subjektivní náležitostí, spojuje závaznost s každým projevem, který byl tak učiněn, že veřejnost jej musela chápati jako vážný projev vůle. Římské právo tedy se drží theorie vůle. Avšak to platí ne o původním právu římském, které ve svém formalismu nemůže klásti valného důrazu na skutečnou vůli, nýbrž teprve o pokrokovém a bezformálním *ius gentium*. Kdežto staré formalistické právo klade hlavní důraz na to, co bylo formálně vyjádřeno, *quod dictum est*, nepřipouštějíc valné možnosti diskrepance mezi sollemními slovy a skutečnou vůlí, pokročilé *ius gentium* vyšetřuje vždy *id quod actum est*, to, co jednající zamýšleli.

§ 28. POHNUTKY PRÁVNÍHO JEDNÁNÍ.

Pohnutkou právního jednání čili motivem nazývám tu představu, která mě vedla k tomu, abych jednal. Tato představa na platnost

právního jednání obyčejně nemá žádného vlivu. Proto také nemá významu, zakládala-li se ona představa na omylu. Omyl v pohnutce nemá významu. Z toho je výjimka v právu dědickém: ustanoví-li někdo určitou osobu za dědice, domnívaje se, že jeho blízký příbuzný a nejbližší dědic intestátní je mrtev, jest ono ustanovení dědické neplatné.

Máme však dva případy vadné pohnutky, které mají právní význam. To jsou případy donucení a podvodu.

1. Donucení mohu rozeznávati dvoje: psychické a fyzické. Tělesné donucení, na př. když někdo násilně vede někomu ruku a tak získá jeho podpis na nějaké zavazovací listině, působí, že jednání jest neplatné. Vždyť jednající ani ve skutečnosti nejednal, jeho ruka byla nástrojem vůle druhého. Taková jednání byla neplatná již *iure civili*.

Psychické donucení jest donucení provedené výhrůžkou. Někdo vyhrožuje druhému tělesným ztýráním, nepodepíše-li určité zavazovací listiny. Zde je situace jiná než v případě tělesného donucení, neboť výhrůžka a z ní plynoucí strach druhého se jeví býti jen jako pohnutka k právnímu jednání. Pod nátlakem této pohnutky se jednající samostatně rozhodl, tedy chtěl. *Coactus voluit*. Psychické donucení je tedy příkladem vadné pohnutky. Staré civilní právo pak dokonce na ni nekladlo žádné váhy. Jednání bylo civilně platné. Remeduru zavedl teprve praetor.

Byl to praetor Octavius, který poskytl tomu, kdo byl výhrůžkou donucen, žalobu, formula Octaviana, *actio quod melius causa*. Praetor pojímá vyhrožování jako zvláštní delikt a poskytuje donucenému žalobu na čtyřnásobnou hodnotu toho, oč donucením přišel (po roce jednonásobnou hodnotu). Žaloba tato jest *actio arbitraria* v tom smyslu, že soudce podle zvláštní formulové doložky dříve, než vysloví toto těžké odsouzení, vyzve žalovaného, aby vše uvedl do dřívějšího stavu. Mohlo býti ovšem, že výhrůžka nesměřovala bezprostředně k převedení nějakého majetku nebo peněz, nýbrž jen k tomu, aby se druhý donutiteli k něčemu zavázal. Tu zatím nic neušlo z majetku donuceného. Zde nebylo třeba tedy donucenému dávatí žalobu, stačilo, že mu praetor poskytl obranu (*exceptio quod melius causa*) proti eventuální budoucí žalobě, kterou by vynutitel žaloval vynucený závazek. Vedle těchto dvou prostředků poskytoval praetor restituci *in integrum*.

Viděli jsme tedy, že jednání pohnutkou vynucené bylo praetorsky neúčinné. K tomu se ovšem vyžadovalo: a) aby výhrůžka byla vážná, takže z ní by mohl vzejít strach i u rozvázného a poměrně statečného člověka (*melius non vani hominis, qui eliam in constantissimo cadat*); b) aby výhrůžka byla bezprávná, takže donutitel neměl práva použití oné výhrůžky k tomu dotyčenému efektu (výhrůžka udáním trestního činu by nebyla sama o sobě bezprávná, ale je bezprávná, má-li se jí na př. docíliti vyplacení nějaké částky peněžitě; naproti tomu

vyhrožuje-li věřitel dlužníkovi, že ho bude žalovati a tím ho donutí k placení, není to výhrůžka bezprávná); c) aby vynucené právní jednání způsobilo donucenému š k o d u.

2. Druhou vadnou pohnutkou je podvod, *dolus*. Tím myslíme falešné předstírání, jímž má být někdo uveden v omyl a tak poškozen. Podvod je tu i tehdy, jestliže druhá strana je v omylu, tedy nebyla v něj uvedena, ale jest falešným předstíráním nadále v tomto omylu udržována. Podvod se nám tedy opět jeví jako zvláštní případ vadné pohnutky. Následkem této pohnutky jednající uzavře sám právní jednání, projevuje svou vůli. Staré právo civilní opět na tuto vadnou pohnutku nehledělo. Nápravu zjednal teprve praetor Aquilius, který poskytl podvedenému žalobu o vrácení toho, co mu podvodem z majetku ušlo. Žaloba se jmenovala *actio famosa*, odsouzeného stihla infamia. Měl však možnost uniknouti odsouzení tím, že ještě před rozsudkem uvedl vše do dřívějšího stavu, *actio* byla *arbitraria*. Bylo-li podvodem působeno na to, aby se podvedený zavázal, takže samým podvodem ještě nic z majetku jeho neušlo, příslušela podvedenému podle ediktu obrana *exceptio doli* proti eventuální budoucí žalobě ze závazku, podvodným jednáním vylákaného.

§ 29. VADNOST PRÁVNÍHO JEDNÁNÍ.

1. N e p l a t n o s t. Právní jednání je neplatné, *negotium nullum*, nemá-li právních účinků. Důvody neplatnosti mohou být: nezpůsobilost stran k činům, neshoda vůle s projevem, nezachování zákonné formy, protiprávnost nebo nemorálnost obsahu a pod. Neplatnost je vada, zakotvená v samém právním jednání; kdokoli posuzuje toho jednání, nemůže než vysloviti, že jest neplatné. Jmenovitě soud, kdykoli se zabývá právním jednáním neplatným, musí z úřední povinnosti této neplatnosti dbáti a vyvoditi důsledky z toho, že jednání je neplatné.

Neplatné jednání, postrádající svého ústředního účinku, nemusí se však nutně považovati za něco absolutně neexistujícího. Může po případě projevit i jiné účinky. Tak na př. zavázal-li se nedospělec bez spolupůsobení poručníka, nedojde k žádnému závazku. Nedospělec není právně zavázán. A přece může k tomuto neplatnému závazku přistoupiti rukojmí, který pak může být žalován. Proto lišíme jednání neplatné od případu, že tu není vůbec žádného právního jednání (na př. při jednání učiněném na jevišti nebo při vyučování).

2. N a ř í k a t e l n o s t. Vadnost právního jednání slabšího stupně než neplatnost jest nařikatelnost. Nařikatelné je takové právní jednání, které může zbavit právních účinků určitá osoba žalobou nebo

jiným právním prostředkem. Pokud osoba k odporu oprávněná se neozve, jednání jest platné. Teprve, když osoba k odporu oprávněná vystoupila soudně proti dotyčnému právnímu jednání, dojde k jeho zrušení. Tak na př. nezanechal-li zůstavitel blízkým příbuzným (*descendentům* nebo *ascendentům*) povinného dílu v testamentu, mohou tito vystoupiti žalobou (*querella inofficiosi testamenti*) proti dědicům v onom testamentu ustanoveným a dosíci úplného nebo částečného zrušení testamentu; neozvou-li se, bude testament platný. V tomto případě nařikatelnost je stanovena již samým civilním právem. Ale mnohem častějšími jsou v římském právu případy, že právní jednání jest *ipso iure* platné, ale že mu určité osoby mohou odporovati prostředky práva praetorského.

Může být, že právní jednání je s počátku platné a stane se neplatným teprve dodatečně. Tak platný testament mohl se státi neplatným kapitisdeminucí zůstavitelovou nebo *agnatione postumi*. Proti tomu se podává otázka, může-li se právní jednání s počátku neplatné státi platným pozdějším odpadnutím překážky a tedy tím se zhojiti. Na to je zásadní odpověď záporná; příklad tvoří v právu odkazovém *regula Caloniiana*. Přece však výjimečně bylo uznáno takové zhojení. Tak na př. prodal-li někdo nebo zastavil věc jako nevlastní a dodatečně se stal vlastníkem, došlo ke zhojení neplatného právního jednání (konvalescence).

§ 30. ZASTOUPENÍ.

Zastoupení při právním jednání míníme projevení vůle jménem jiného, takže účinky postihují toho, jehož jménem bylo jednáno. Při zastoupení tedy někdo jedná, projevuje vůli, ale ne jménem svým, nýbrž jménem někoho jiného, a to působí tak, že účinky nastupují ne pro jednajícího, ale pro zastoupeného. Tomuto zastoupení říkáme zastoupení přímé. Že může někdo projevovali vůli jménem jiného, je odůvodněno a ospravedlněno především tím, že od něho dostal k tomu plnou moc, t. j. jednostranné zmocnění, aby jeho jménem jednal. Jednal-li někdo za jiného, nemaje jeho plné moci, není to platné, ale může se to státi platným dodatečně tím, že ten, za něhož bylo jednáno, jednání dodatečně schválí. *Ratihabitio mandati comparatur*.

Od zastoupení přímého možno rozlišovati zastoupení nepřímé, čili náhradnictví. Spočívá v tom, že někdo jedná pro jiného, ale ne tak, že by jednal jeho jménem, nýbrž jedná svým jménem a dodatečně přenesse účinky tohoto jednání na toho, pro něhož jednal.

Není však zástupcem ani přímým ani nepřímým t. zv. posel, *nuntius*. Posel vůbec samostatně nejedná, nýbrž projevuje jen vůli jiného. Jednání jen přenáší, vzkazuje.

Římské právo civilní nepřipouští přímého zastoupení. Zásadou bylo,

že jednání je platné jen pro ty, kdo jednali. Ovšem za pána nebo otce mohl jednati otrok resp. *filii familias*: co tito nabývali, nabýval majitel moci. Připuštěno bylo zastoupení nepřímé a projevení vůle poslem. Teprve později se uznává v jednotlivých případech aspoň do jisté míry zastoupení přímé. Tak již klasické civilní právo připustilo přímé zastoupení při nabytí držby: bylo možno nabytí držby jednáním prokurátorovým. Četné výjimky pak náležejí právu praetorskému. Zde mohl dáti majitel živnosti plnou moc jinému, aby jeho jménem uzavíral v živnosti obchody a mohly pak třetí osoby, kontrahující se zástupcem, žalovati nejen zástupce, nýbrž i zastoupeného jako ve-
dejšího dlužníka (*actio exercitoria, institoria*, viz právo obligační).

§ 31. BEZPRÁVNÝ ČIN.

Bezprávným činem jest čin, který se přiči právní normě. V právu soukromém rozeznáváme: bezprávi civilní a bezprávi trestní. Bezprávi civilní nebo také smluvní rozumíme takové bezprávi, jež se jeví v porušení smluvní povinnosti. Takový čin, dejme tomu nevrácení zápůjčky, poškození svěřené věci atd. jeví se býti bezprávným vzhledem k smlouvě, která byla uzavřena, jeví se býti nesplněním některé povinnosti ze smlouvy plynoucí. Naproti tomu jsou bezprávné činy, které jsou takové bez ohledu na nějaký smluvní poměr mezi jednajícím a druhou stranou, jsou porušením právní normy a jako takové mají určité následky pro jednajícího nepřiznivě. Takový čin je bezprávi trestní nebo také deliktem. Ukradení věci, přisvojení si nalezené věci, zlomyslné poškození cizí věci a pod. jsou vesměs činy, které samy pro sebe, tedy nehledě k nějakému smluvnímu poměru vůči druhé straně tvoří bezprávi, delikt. Tento dvojí druh bezprávi je zvláště důležitý v právu římském, kde nejenom smlouvy, ale také různé delikty tvoří zavazovací skutečnosti soukromého práva.

Aby bylo možno vysloviti úsudek, že určitá osoba jako původce bezprávi má nésti následky právem objektivním stanovené, musí býti uskutečněny tyto předpoklady:

1. Především se předpokládá, že původce bezprávi jest osoba, již bezprávi může býti přičítáno. V podstatě lze říci, že každý, kdo má způsobit k činům, jest také zodpověden za své bezprávné činy. Ovšem také nedospělí, blízcí hranici dospělosti, mohli býti činěni zodpovědnými za delikty, jako krádež nebo zlomyslné poškození cizí věci došlo-li se v daném případě k úsudku, že mohli si býti bezprávnosti činu vědomi.

2. Další podmínkou jest příčinný vztah mezi činem a škodlivým výsledkem. Zodpověden jest jen ten, kdo škodlivý výsledek svou činností způsobil. Římská pravověda řeší podrobně tento příčinný vztah zvláště při deliktu *damnum iniuria datum*. Viz právo obligační.

3. Nestačí však příčinný vztah mezi jednáním a výsledkem, žádá se i subjektivní element, zvaný vina, *culpa* v širším smyslu. Jen ten je zodpověden za určitý škodlivý výsledek, kdo jej zavínil.

Vina může býti různého druhu. Nejtěžší případ viny je zlý úmysl, *dolus malus*. Zlý úmysl je zde tehdy, když jednající určitý škodlivý výsledek svého jednání také chtěl. Jednal právě, aby onen výsledek způsobil, nebo při nejmenším byl si vědom, že z jeho jednání onen škodlivý výsledek vzniknouti musí. Tato dvojí podoba zlého úmyslu jest někdy vyjádřena slovy „*dolo sciensve*“.

Lehčí druh viny je *culpa* v užším slova smyslu. O ní mluvíme tenkrát, když jednající výsledek svého jednání přímo nechtěl, aniž si jej představoval jako nutně spojený s jednáním, nýbrž naopak, že by výsledek ten nastal, se nedomníval, avšak nejednal s náležitou pozorností. Jeví se tedy tento druh viny jako nedbalost, *neglegentia*.

Nedbalost jako druh viny může býti různé intensity. Nejtěžším druhem nedbalosti, tak závažným, že ji hodnotíme skoro jako zlý úmysl, jest hrubá nedbalost, *culpa lata*. O ní mluvíme, když jednající nezachoval ani minimální pozornost, již žádáme od každého normálního člověka.

Proti ní je lehká nedbalost, *culpa levis*. Ta se jeví jako nezachování ne obyčejné pozornosti, nýbrž pozornosti, kterou zachovává bedlivý a opatrný hospodář, *diligens pater familias*. *Culpa levis* jeví se tedy jako nezachování takovéto vyšší pozornosti, již nazýváme *diligentia diligentis patris familias*.

Oba druhy nedbalosti, *culpa lata* i *culpa levis*, se jeví jako vina abstraktní, *culpa in abstracto*. Neboť kritérium, podle něhož měříme nedbalost, jest abstraktní, čistě jen pomyslný člověk, a to v jednom případě obyčejný, normální člověk, ve druhém případě bedlivý hospodář. Proti tomu však máme i konkrétní vinu, zvanou *culpa in concreto*. Kritériem této viny není představa abstraktního člověka, nýbrž je jím konkrétní člověk, ten sám, který jednání způsobil. O konkrétní vině mluvíme totiž, dojdeme-li k úsudku, že jednající ve sféře cizího majetku jednal s menší pečlivostí, než s jakou jedná ve vlastních záležitostech. Je tedy *culpa in concreto* nezachováním takové pečlivosti, jakou dotyčný člověk zachovává ve vlastních věcech, tedy té pečlivosti, která se formuluje jako *diligentia, quam suis rebus adhibere solet (diligentia quam suis)*.

V jednotlivých případech bezprávi se požaduje podle objektivního práva různý druh a stupeň viny. Za krádež na př. je zodpověden jen ten, kdo ji spáchal *dolo malo*. Krádež spáchaná nedbalostí, není myslitelná. Delikt poškození majetku může býti spáchán i z nedbalosti i ze zlého úmyslu. Také v jednotlivých případech smluvního bezprávi hraje roli různá vina. Depositář na př. může se dopustiti bezprávi jen *dolo malo*. Podobně mandátář. Proti tomu komodatář ručí i za

svou nedbalost, to i za *culpa levis*. Poručník je zodpověden za *culpa in concreto*. Podobně manžel ohledně povinnosti vrátiti věno. V případech, kde dlužník z určité smlouvy ručí jenom za *dolus*, rozšiřuje se toto ručení i na *culpa lata*.

4. Jsou však okolnosti, které vylučují odpovědnost za bezprávi. To jsou nutná obrana a krajní nouze. Nutná obrana je obrana proti bezprávnému útoku člověka. Čin provedený v nutné obraně není trestný, je dovolený. *Vim vi repellere licet*. Krajní nouzí míníme stav nebezpečí, do něhož se dostal někdo jinak než bezprávným útokem člověka. Na př. ohrožení divokým zvířetem, nebezpečí, v němž je někdo následkem bouře nebo nějaké živelní pohromy. Právo připouští, aby ten, kdo byl takto ohrožen, mohl se z tohoto stavu vybavit třeba i poškozením cizích statků. Žádá se však, aby byla určitá proporcionalita mezi tím, co se obětuje a tím, co se obětováním cizího statku chrání.

Podle zásady *volenti non fit iniuria* bylo by důvodem vyloučení zodpovědnosti za bezprávi i svolení poškozeného. Nikdo nemůže být poškozen, kdo s činem, jej poškozujícím, souhlasí. Toto ovšem musíme vykládati restriktivně a vztahovati jen na případy, kde zákon klade do skutkové podstaty bezprávi ten moment, že bezprávi se dalo proti vůli poškozeného.

§ 32. ČAS A JEHO POČÍTÁNÍ V PRÁVU.

Čas má v právu veliký význam jako faktor nabývání a pozbývání práv. Kdo má spravedlivou držbu, může uplynutím určité doby, zákonné doby vydržecí, nabýti přímo práva vlastnického. Kdo po určitou dobu nevykonává služebnosti, pozbývá jich. Kdo nežaluje do určité doby, ztrácí žalobu promlčením. Právo římské zná teprve od dob císaře Theodosia II. (počátek V. stol.) všeobecný institut promlčení žalob. Avšak již právo praetorské zná časové trvání žalob, obvykle obmezené na jeden rok. Kdo neveznesl takovou praetorskou *actio annalis* do jednoho roku, ztrácel ji.

Pro počítání času je zaveden kalendář. Římané mají kalendář obdobný našemu, založený na slunečním roku o 365 dnech od dob Gaia Iulia Caesara; každý 4. rok se připočítával jeden den, a to tak, že se započítával přestupný den po 24. únoru (*dies sextus ante Kalendas Martias*). Přidaný den interkalární však tvořil juristicky se 24. únorem den jediný, který se nazýval *bissextum Kalendas Martias* a rozpadal se na *dies prior* a *dies posterior*.

Čas počítáme v právu buď podle kalendáře, což je t. zv. čas pevný, anebo používáme času pohyblivého (roku nebo měsíce atd.). Je-li na př. pohledávka splatná 1. května roku 1938, počítáme s lhůtou pev-

nou. Pohyblivým je takový rok, jehož začátek a konec není dán zjevými přírodními, a podle nich i určením kalendářním, nýbrž který se jeví jako lhůta 365 dní, která může začínati kterýmkoliv dnem. Ne tedy lhůta od 1. ledna určitého roku do 31. prosince téhož roku, nýbrž doba začínající kterýmkoliv dnem určitého roku a trvající 365 dní. Pevným je měsíc kalendářní od 1. do 30. (resp. 31.). Pohyblivým je takový měsíc, který začíná libovolným dnem a uplyne za 30 dní.

Při počítání lhůt jsou důležitá ustanovení práva stran prvního a posledního dne. Prvním dnem je den, v němž dotyčná událost se stala, od níž se lhůta počítá, tedy na př. den smlouvy, od něhož jde lhůta pro splnění smlouvy, den deliktu nebo poškození, od něhož jde lhůta pro podání žaloby. I kdyby tedy došlo k takové smlouvě nebo takové události, od níž jde lhůta, až v pozdních hodinách večerních, platí uplynutí zbytku dne za uplynutí prvního dne. Lhůta končí dnem posledním, a to v některých případech již tím, že den začal, tedy hned po půlnoci, takže *dies coeptus pro completo habetur*, v jiných případech teprve tím, že celý den skončil, tedy až o další půlnoci. První počítání času je stanoveno obvykle pro ty případy, když se má nabýti uplynutím času nějaké osobní právní způsobilosti nebo nějakého práva. Druhý způsob platí tehdy, když uplynutí času má v zápětí ztrátu práva. To jsou pravidla o právním počítání času, *computatio civilis*. Civilní, tedy uměle na normě spočívající, jest to, že den se počítá jako celek, takže lhůta končí buď na začátku nebo na konci posledního dne. Vlastně přirozené by bylo takové počítání, kde by se začalo od toho časového okamžiku, kdy se událost stala, na př. od okamžiku narození osoby nebo uzavření smlouvy, a lhůta by končila pak ve stejném okamžiku posledního dne. To by bylo počítání *a momento ad momentum* čili *computatio naturalis*. To však není právem, jmenovitě právem římským přijato a jen výjimečně bylo zavedeno jako privilegium pro nezletilé pro počítání nezletilosti (takže když na př. nezletilec se narodil v 10 hodin určitého dne, platilo pro něj dobrodíní restituce pro nezletilost ještě do 10 hodin posledního dne jeho nezletilosti, třebaže jinak již začátek posledního dne nezletilosti měl by býti nabytím zletilosti).

Rozeznáváme dále *tempus continuum* a *tempus utile*. Při prvním se lhůta mechanicky počítá, jakmile nadešla událost, od níž je lhůta počítati. Při druhém se počítá lhůta (rozumí se lhůta, v níž má býti nějaký právní úkon vykonán) jen tehdy, mohla-li dotyčná osoba onen úkol vykonati; nemohla-li tak učiniti, na př. pro svou nepřítomnost, lhůta neběží a začíná teprve, když překážka pominula.

OBSAH:

Předmluva	3
§ 1. Římské právo	5
§ 2. Právo, právní norma, právní řád	8
§ 3. Rozdělení práva objektivního	10
§ 4. O pramenech práva	12
§ 5. Interpretace	13
§ 6. Právní věda a právní praxe	15
§ 7. Právo subjektivní	15
§ 8. Právnícké skutečnosti	16
§ 9. O subjektu práv	17
§ 10. Člověk jako subjekt práv	19
§ 11. Status libertatis	20
§ 12. Status civitatis	23
§ 13. Status familiae	25
§ 14. Capitis deminutio	28
§ 15. Infamia	28
§ 16. Jiné skutečnosti, významné pro právní způsobilost	29
§ 17. Právní způsobilost k činům	30
§ 18. Osoby právnícké. Korporace	31
§ 19. Nadace	33
§ 20. Právní jednání	34
§ 21. Rozdělení právních jednání	34
§ 22. O způsobu uzavření právního jednání	35
§ 23. Obsah právního jednání	36
§ 24. Výminka	38
§ 25. Uložení času. Dies	41
§ 26. Modus	42
§ 27. Projev vůle	43
§ 28. Pohnutky právního jednání	44
§ 29. Vadnost právního jednání	46
§ 30. Zastoupení	47
§ 31. Bezprávný čin	48
§ 32. Čas a jeho počítání v právu	50